

Materiały szkoleniowe dla uczestników warsztatów

Zawód – nauczyciel, zawód – wychowawca.

Wsparcie kompetencji kluczowych

**opracowane w ramach projektu *Przez praktykę do zawodu*
– *Program Praktyk Pedagogicznych w Wyższej Szkole Humanitas***

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Człowiek – najlepsza inwestycja

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

**Materiały opracowane przez
Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych sp. z o.o.**

ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 17, lok. 4 A
90-248 Łódź
tel. (42) 633 17 19
fax. (42) 209 36 85

Materiały opracował zespół w składzie:

dr Monika Kuleczka
Katarzyna Skierska-Pięta
Dominika Świech

Korekta
Anna Strożek

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Człowiek – najlepsza inwestycja
Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Spis treści

Wprowadzenie	4
1. Zadania nauczyciela i wychowawcy	6
2. Praca w grupie.....	14
3. Diagnoza psychospołecznego funkcjonowania ucznia	20
4. Współpraca nauczyciela z rodzicami i środowiskiem	30
5. Doskonalenie umiejętności efektywnej komunikacji	39
Podsumowanie	55
Bibliografia	56
Źródła internetowe	58

Wprowadzenie

Niniejsze materiały przeznaczone są dla studentów pedagogiki oraz filologii angielskiej, uczestników warsztatów *Zawód – nauczyciel, zawód – wychowawca. Wsparcie kompetencji kluczowych*. Warsztaty odbywają się w ramach projektu *Przez praktykę do zawodu – Program Praktyk Pedagogicznych w Wyższej Szkole Humanitas*, współfinansowanego przez Europejski Fundusz Społeczny (Priorytet III Wysoka jakość systemu oświaty, Działanie 3.3 Poprawa jakości kształcenia, Poddziałanie 3.3.2 Efektywny system kształcenia i doskonalenia nauczycieli – projekty konkursowe). Cel projektu stanowi stworzenie takiego programu praktyk pedagogicznych, który wyposaży studentów w **umiejętności niezbędne do pełnienia funkcji nauczyciela oraz wychowawcy klasy**.

Realizatorem projektu jest Wyższa Szkoła Humanitas. Szkoła ta powstała w 1997 roku i od tego czasu wciąż poszerza swoją ofertę edukacyjną. Do jej statusowych celów należy kształcenie studentów, prowadzenie badań naukowych, a także rozwijanie kwalifikacji różnych grup zawodowych. Wyższa Szkoła Humanitas ma doświadczenie w realizacji takich projektów jak *Studia podyplomowe dla kadr zarządzających i pracowników przedsiębiorstw* oraz *Studia podyplomowe dla przedsiębiorców i pracowników przedsiębiorstw*. Doświadczenie Szkoły oraz jej bogate zaplecze techniczne gwarantuje sprawną realizację projektu *Przez praktykę do zawodu – Program Praktyk Pedagogicznych w Wyższej Szkole Humanitas*.

Udział w projekcie ma na celu rozwinięcie kompetencji nauczycieli w nauczaniu zarówno w szkole, jak i w przedszkolu. Uczestnicy projektu poszerzą swoje umiejętności z zakresu efektywnej realizacji procesu dydaktycznego i wychowawczego, a także zwiększą swoją wiedzę odnośnie specyfiki pracy w szkole. Programem są objęci studenci pedagogiki i filologii angielskiej (100 studentów, 94 kobiety i 6 mężczyzn). Warsztaty będą odbywać się w grupach dziesięcioosobowych.

W ramach warsztatów *Zawód – nauczyciel, zawód – wychowawca. Wsparcie kompetencji kluczowych* studenci przygotowują się do odbycia właściwych praktyk pedagogicznych w szkołach na różnych szczeblach nauczania, a także w nauczaniu przedszkolnym. Młodzi ludzie dowiedzą się, jakie zadania czekają ich w placówkach oświatowych i jakie predyspozycje osobowościowe muszą posiadać. Studenci zdobędą wiedzę z zakresu dynamiki pracy z grupą, aby w przyszłości mogli jak najskuteczniej współpracować z nią w przedszkolu i szkole, opanują też wiedzę i umiejętności dotyczące diagnozy psychospołecznego funkcjonowania ucznia¹. Co ważne, przyszli nauczyciele

---

¹ W materiałach przyjmuje się określenie „uczeń” lub „dziecko” jako termin uniwersalny, oznaczający uczniów różnej płci i w różnym wieku.

będą także mieli szansę zorientowania się w możliwościach współdziałania z rodzicami uczniów i ich środowiskiem w celu zapewnienia uczniom prawidłowej opieki wychowawczej. Uczestnicy warsztatów zostaną ponadto wyposażeni w wiedzę na temat zasad poprawnej komunikacji, zasad asertywności i aktywnego słuchania oraz negocjowania, co przygotuje ich do rozmów z uczniami i ich rodzicami, a także poznają sposoby walki z dyskryminacją w szkole.

Dzięki tym materiałom studenci zwiększą swoje kompetencje i praktyczne umiejętności, mające im pomóc w odbyciu praktyk i w przyszłej pracy w zawodzie nauczyciela. Uczestnicy staną się świadomi tego, jak uzyskać wiedzę na temat ucznia i jak się z nim efektywnie komunikować, jak kontaktować się z jego rodziną, z jakimi instytucjami warto współpracować, jak uczyć otwartości i tolerancji, w jaki sposób diagnozować problemy uczniów i jak sobie z nimi radzić. Studenci będą wiedzieli, jak pracować nad sobą, aby stać się dobrym nauczycielem i świetnym wychowawcą, tak by praca wychowawcza nie schodziła na drugi plan. Przeprowadzone warsztaty zwiększą predyspozycje młodych ludzi do pracy oraz wyrobią w nich przekonanie, że poradzą sobie z licznymi wyzwaniami związanymi z nauczaniem innych. Załączona bibliografia pozwoli uczestnikom doskonalić się w wyżej wymienionych dziedzinach i zgłębiać dodatkowe zagadnienia, które wydadzą się im szczególnie interesujące.

Niniejsze warsztaty składają się z dwóch bloków ćwiczeń. Każdy trwa osiem godzin. W ich trakcie studenci zyskują wiedzę, wykonują ćwiczenia pod okiem doświadczonego trenera, konsultują z trenerem wszystkie swoje wątpliwości i problemy. Każde ćwiczenie kończy się podsumowaniem, studenci dzielą się wtedy refleksjami na temat tego, co wynieśli z konkretnych ćwiczeń, czy uznają je za pomocne i potrzebne oraz jak czuli się w trakcie ich wykonywania.

1. Zadania nauczyciela i wychowawcy

Prawa i obowiązki nauczycieli definiuje Karta Nauczyciela. Określa ona przede wszystkim:

- zadania stawiane nauczycielowi w zakresie jego pracy dydaktycznej, a także wychowawczej;
- zadania stawiane nauczycielowi w zakresie rozwijania umiejętności ucznia i własnych umiejętności;
- zasady oceniania pracy nauczyciela;
- zadania i obowiązki dyrektora placówki oświatowej;
- kwalifikacje, które są potrzebne do godnego wykonywania zawodu (związane z wykształceniem nauczycieli, ich zdrowiem i prezentowanymi przez nich postawami);
- zasady awansu zawodowego;
- zasady podejmowania pracy i odchodzenia z pracy, przechodzenia na emeryturę;
- poziom wynagrodzenia (wynagrodzenie składa się z kilku części: wynagrodzenia zasadniczego, kwot należnych za zastępstwa i nadgodziny, dodatków, np. dodatku motywacyjnego, nagród);
- liczbę godzin pracy;
- zasady nagradzania nauczycieli.

Karta nauczyciela została określona przez ustawę z 1982 roku (dnia 26 stycznia roku 1982). Postanowienia tej ustawy zmieniano wielokrotnie (np. dokonano nowelizacji ustawy w dniu 19 listopada roku 2009)². Każdemu przyszłemu nauczycielowi zaleca się zapoznanie z Kartą i jej nowelizacjami.

Jakie kwalifikacje uprawniają obecnie absolwentów do pracy w zawodzie nauczyciela? Określa to Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 marca 2009 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia lub ukończonego zakładu kształcenia nauczycieli (Dz. U. z 2009 r., nr 50, poz. 400)³. Najważniejsze wytyczne tego rozporządzenia porządkuje tabela zamieszczona poniżej.

---

²Na podstawie: www.men.gov.pl [data dostępu: 27.01.2011].

³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 marca 2009 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia lub ukończonego zakładu kształcenia nauczycieli (Dziennik Ustaw z 2009 r., nr 50, poz. 400).

Tabela 1. Kwalifikacje do pracy w zawodzie nauczyciela

Szkoła, w której pracuje nauczyciel	Konieczne kwalifikacje
szkoła ponadgimnazjalna i policealna	ukończone studia wyższe (magisterskie) związane z nauczaniem przedmiotem lub z nim niezwiązane, ale wzbogacone o studia podyplomowe związane z tym przedmiotem oraz przygotowanie pedagogiczne (wiedza między innymi z psychologii i pedagogiki, emisji głosu itp., poparta praktykami pedagogicznymi)
gimnazjum oraz zasadnicza szkoła zawodowa	ukończone studia pierwszego stopnia związane z nauczaniem przedmiotem lub z nim niezwiązane, ale wzbogacone o studia podyplomowe z nim związane, bądź też o kurs kwalifikacyjny oraz przygotowanie pedagogiczne
szkoła podstawowa lub przedszkole bądź też placówka wychowania pozaszkolnego	przygotowanie pedagogiczne, studia wyższe magisterskie lub też zakład kształcenia nauczycieli (jeśli specjalność wyuczona w zakładzie nie była zgodna z treściami nauczania, trzeba ukończyć kurs kwalifikacyjny zgodny z treścią prowadzonych zajęć) czy też studia wyższe na kierunku pedagogicznym (na kierunku związanym z edukacją wczesnoszkolną oraz przedszkolną).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 marca 2009 r. w sprawie szczegółowych kwalifikacji wymaganych od nauczycieli oraz określenia szkół i wypadków, w których można zatrudnić nauczycieli niemających wyższego wykształcenia lub ukończonego zakładu kształcenia nauczycieli

Więcej informacji o wymaganych kwalifikacjach nauczycieli można znaleźć w przytaczanym rozporządzeniu.

Jakie wyróżniamy stopnie awansu zawodowego nauczycieli? Określają je: wspomniana już Karta Nauczyciela oraz odpowiednie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej, odnoszące się do kwalifikacji nauczycieli, standardów kształcenia, stopni awansu, form doskonalenia zawodowego⁴. Warto zapoznać się z wszelkimi regulacjami, aby wiedzieć, jakie wymagania trzeba spełnić w celu uzyskania kolejnych stopni awansu.

Stopnie awansu dostępne dla nauczycieli to:

1. **Nauczyciel stażysta** – w ciągu pierwszego roku od rozpoczęcia pracy.
2. **Nauczyciel kontraktowy** – po 9 miesiącach, stopień przyznaje specjalna komisja kwalifikacyjna po rozmowie z nauczycielem.
3. **Nauczyciel mianowany** – po 2 latach i 9 miesiącach, po zdaniu egzaminu przed specjalną komisją.
4. **Nauczyciel dyplomowany** – po 2 latach i 9 miesiącach, stopień przyznaje specjalna komisja kwalifikacyjna po rozmowie z nauczycielem.

⁴ Rozporządzenia te znajdują się w Biuletynie Informacji Publicznej na stronie Ministerstwa Edukacji Narodowej: www.men.gov.pl [data dostępu: 27.01.2011] lub też na stronie www.awans-zawodowy.org [data dostępu: 25.01.2011].

Informacje na temat dokładnego czasu, w jakim można ubiegać się o awans i jakie dokumenty należy przedłożyć oraz kto podejmuje decyzję w tej sprawie, znajdują się w przepisach, które można znaleźć na stronie internetowej Ministerstwa Edukacji Narodowej oraz na innych ciekawych stronach poświęconych awansowi zawodowemu nauczycieli. Poleca się m.in. strony: **www.awans.oswiata.org.pl**; **www.serwis-oswiatowy.pl**, **www.awans-zawodowy.org**, **www.awans.net**, **www.edukadry.pl/AwansNauczyciela**.

Nauczycielowi stażysty oraz nauczycielowi kontraktowemu dodatkowo przydziela się tzw. **opiekuna stażu**, starszego stażem pracownika szkoły, który czuwa nad czynnościami stażysty, rozlicza go z jego obowiązków, pomaga mu w pełnieniu wszystkich niezbędnych funkcji, wprowadza w życie szkoły. Ważne jest, aby nauczyciel nie tylko zdobywał kolejne stopnie awansu, ale nieustająco rozwijał się zawodowo. Może na przykład ukończyć dodatkowe studia wyższe czy podyplomowe oraz różnorakie kursy, uczęszczać na zajęcia, warsztaty, szkolenia dotyczące jego pracy dydaktycznej bądź też pracy wychowawczej, brać udział w radach szkoleniowych organizowanych przez dyrektora szkoły, rozszerzać swoją wiedzę w oparciu o literaturę przedmiotu. Szkolenia są bardzo często organizowane przez ośrodki bądź centra doskonalenia nauczycieli, np. Wojewódzki Ośrodek Metodyczny, znajdujący się w Bielsku-Białej (strona internetowa ośrodka: **www.wombb.com.pl/**) czy podobny ośrodek w Katowicach (strona internetowa ośrodka: **www.womkat.edu.pl/**).

Jakie cechy osobowości mogą pomagać, a jakie przeszkadzać w wykonywaniu zawodu nauczyciela⁵? Poniżej znajduje się zestawienie cech osobowości mających duże znaczenie w pracy nauczyciela, zarówno w przedszkolu, jak i szkole. Warto zaznaczyć, że osoby niedojrzałe czy agresywne, niepanujące nad emocjami i własnym zachowaniem, wykazujące skłonności psychopatyczne, nie mogą pracować w placówkach oświatowych.

---

⁵ Koczoń-Żurek S., *Profilaktyka syndromu wypalenia zawodowego w kształceniu przyszłych nauczycieli*, <http://www.cen.uni.wroc.pl/Pliki/15.pdf> [data dostępu: 15.11.2010].

Tabela 2. Wybrane cechy osobowości w pracy nauczyciela

Pomocne w wykonywaniu zawodu	Mogące utrudniać lub uniemożliwiać pracę
aktywność i otwartość	bierność
tolerancja	nietolerancja
wysoka samoocena i równowaga	niskie poczucie własnej wartości i duży poziom lęku
inteligencja emocjonalna, wrażliwość	problemy z kontrolą emocji
asertywność	duży poziom agresji
realistyczna ocena siebie	nierealistyczna ocena własnych umiejętności i możliwości
dojrzałość emocjonalna	niedojrzałość i brak poczucia bezpieczeństwa
autonomia	zależność od innych ludzi, koncentracja na sobie, wysoka potrzeba akceptacji
odporność	brak odporności i umiejętności radzenia sobie z problemami, ze stresem
zaufanie do innych osób	brak zaufania do innych ludzi
kreatywność	myślenie za pomocą schematów, stereotypów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Koczoń-Żurek S., *Profilaktyka syndromu wypalenia zawodowego w kształceniu przyszłych nauczycieli*, <http://www.cen.uni.wroc.pl/Pliki/15.pdf> oraz Terelak J.F., *Psychologia stresu*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2001.

Jakie funkcje w kształceniu dzieci i młodzieży pełni nauczyciel? Krystyna Duraj-Nowakowa wyróżnia następujące funkcje w pracy nauczyciela⁶:

- **Komunikacyjne** – nauczyciel na co dzień komunikuje się z uczniami, ich rodzicami, z innymi nauczycielami i pracownikami placówki oświatowej, musi więc znać podstawowe zasady komunikacji i stosować je w praktyce, osiągając porozumienie z innymi.
- **Kierownicze** – to nauczyciel organizuje proces nauczania dzieciom oraz młodzieży, powinien ich inspirować i motywować do działania, zachęcać do twórczej aktywności i do innowacyjności.
- **Pomocnicze** – nauczyciel często uczestniczy w dodatkowych działaniach, takich jak rysowanie czy śpiew, powinien również być wyposażony w podstawowe umiejętności w tym zakresie.
- **Organizacyjne** – nauczyciel zadaje polecenia, koordynuje pracę uczniów, wdraża ich do samodzielnej pracy, kontroluje proces nauczania oraz ocenia postępy uczniów.

⁶ Duraj-Nowakowa K., *Nauczyciel: kultura – osoba – zawód*, Mediator 2000.

- **Poznawcze** – nauczyciel interpretuje działania uczniów i działania własne, powinien rozwijać się i dbać o doskonalenie zawodowe.
- **Adaptacyjne** – nauczyciel dostosowuje treści nauczania do potrzeb i możliwości uczniów, stosuje indywidualizację nauczania.
- **Projektowania (planowania)** – nauczyciel planuje swoją pracę, układa konspekty zajęć, przewiduje ich cele i wyniki, wybiera sytuacje dydaktyczne i materiał pomocniczy, planuje wykorzystanie podstawy programowej, przewiduje różne sytuacje i zdarzenia, do jakich dochodzi na zajęciach.
- **Percepcyjne i diagnostyczne** – empatyczne zrozumienie ucznia i psychospołeczna diagnoza jego funkcjonowania, połączona ze znajomością osobowości ucznia.

Należy dodatkowo podkreślić konieczność **dostosowania** się nauczycieli do możliwości uczniów, do warunków, jakie pedagodzy zastają, a także do zmian, jakich są świadkami. Do podstawowych obowiązków nauczycieli należy wykształcenie w dzieciach i młodzieży umiejętności praktycznych z danej dziedziny oraz wyposażenie ich we właściwą wiedzę. Nauczyciel powinien uczyć wychowanków samodzielności i podejmowania własnej aktywności w celu osiągnięcia wyznaczonego sobie celu, a także uświadamiać konieczność ciągłego doskonalenia się i rozwoju własnych zainteresowań. Nauczyciel kontroluje proces nauczania i ocenia uczniów – powinien zawsze dostarczać im informacji zwrotnej na temat ich ocen. Ponadto powinien odkrywać potencjał uczniów i ich zdolności twórcze oraz odpowiednio nimi pokierować.

Bardzo ważny aspekt pracy nauczyciela stanowi praca **wychowawcy** – kształtowanie u wychowanków właściwych postaw i kultury osobistej, diagnoza sytuacji dzieci i młodzieży, pomoc w rozwiązywaniu ich problemów, kształtowanie umiejętności społecznych, praca nad osobowością uczniów itp.

Nauczyciel, a więc osoba, której zostaje powierzona odpowiedzialność za kształcenie oraz wychowywanie młodego pokolenia, łączy w swojej pracy wiedzę przedmiotową z zakresu nauczanego przedmiotu, pedagogiczną, psychologiczną i społeczną. W zawiązku z powyższym, głównym i zasadniczym zadaniem nauczyciela XXI wieku jest stworzenie odpowiednich, sprzyjających edukacji dzieci i młodzieży, warunków. Szczegółowe zadania nauczyciela sprowadzają się do⁷:

- przekazywania wiedzy oraz organizowania procesu uczenia się wychowanków;
- uczenia dzieci i młodzieży, jak funkcjonować w realnym świecie, a więc kształtowania ich aktywności poznawczej, emocjonalnej i praktycznej;

---

⁷ Banach Cz., *Nauczyciel wobec reformy systemu edukacji* [w:] Muchacka B. (red.), *Kształcenie nauczycieli przyszłej szkoły*, Kraków 2006, s. 11–12.

- organizowania wychowania, a więc wpływania na postawy uczniów, wspierania ich rozwoju osobowościowego;
- diagnozowania potrzeb wychowanków;
- współpracy z rodziną, ze środowiskiem lokalnym, jak również z instytucjami i placówkami oświatowymi;
- bieżącego monitorowania osiągnięć edukacyjnych uczniów;
- analizowania niepowodzeń szkolnych oraz pomocy uczniom w ich pokonywaniu;
- opracowania rozkładu materiału pozostającego w zgodzie z obowiązującą podstawą programową;
- sporządzenia wymagań edukacyjnych dla nauczanego przez siebie przedmiotu oraz zapoznania z nimi uczniów i ich rodziców;
- dbania o przypisaną mu pracownię przedmiotową;
- ciągłego, systematycznego doskonalenia swojego warsztatu zawodowego oraz podwyższania kwalifikacji;
- prowadzenia dokumentacji szkolnej;
- opiniowania zachowań uczniów.

Nowe zadania nauczyciela to praca z wychowankami przy użyciu nowoczesnej technologii informacyjnej (czyli praca przy wykorzystaniu komputera i Internetu w nauczaniu), wychowanie młodzieży do życia w społeczeństwie wielokulturowym (zatem krzewienie idei tolerancji i akceptacji tego, co odmienne) oraz w społeczeństwie europejskim (w którym znajomość języków obcych stanowi konieczność)⁸. Niezwykle ważnym zadaniem staje się indywidualizacja nauczania, szczególnie w pracy z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Nauczyciel powinien również mieć na uwadze duchowe i kulturalne potrzeby swoich wychowanków, a także ich niezaprzeczalną potrzebę naturalnego, spontanicznego rozwoju, poznawania świata i udzielania się na rzecz niego.

Niezwykle istotnym aspektem zawodu nauczyciela jest etyka zawodowa. Etyka zawodowa, zwana deontologią, stanowi zbiór jasno sprecyzowanych zasad i norm moralnych, według których zobowiązani są postępować przedstawiciele konkretnego zawodu. Nauczyciel, jako człowiek wywierający przemożny wpływ na kształtowanie się zachowań i osobowości młodych ludzi, musi postępować zgodnie z przyjętymi dla ogółu społeczeństwa, a także obowiązującymi w tym zawodzie standardami etycznymi i moralnymi. Etyka zawodowa nauczyciela, obok takich czynników jak autorytet i osobowość, warunkuje jego efektywną pracę dydaktyczną i wychowawczą.

---

⁸ Kuźma J., *Nauczyciele przyszłej szkoły*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.

Etyka zawodu nauczyciela odnosi się przede wszystkim do jego⁹:

- postawy,
- kultury,
- wrażliwości,
- uczciwości,
- osobistej odpowiedzialności,
- wiedzy,
- kompetencji.

W 1996 roku został ogłoszony *Kodeks etyki nauczycielskiej*, którego autorzy podkreślają konieczność partnerskich relacji między uczniem a nauczycielem. W myśl zapisów tego dokumentu pedagog jest zobowiązany do respektowania godności i praw każdego ucznia. Z racji tego, że zasadniczą rolę w wychowaniu młodego człowieka odgrywają rodzice, ważne są również partnerskie relacje nauczyciela z rodzicami¹⁰. Nauczyciel wykonujący swój zawód jest zobowiązany do tego, aby wiedzieć, w jaki sposób jego postępowanie, zachowanie i postawa wpływają na kształtowanie sylwetki uczniów. Dlatego też musi zdawać sobie sprawę z tego, że ma obowiązki moralne względem¹¹:

- uczniów i wychowanków, tożsame z:
  - daniem dziecku możliwości jak najpełniejszego wykorzystania jego możliwości rozwojowych;
  - stymulowaniem rozwoju intelektualnego podopiecznych;
  - troszczeniem się o uczniów słabych i wymagających pomocy;
  - kształceniem w młodych ludziach umiejętności samodzielnego myślenia;
  - poszanowaniem praw ucznia do własnych poglądów i opinii;
- własnej grupy zawodowej, które sprowadzają się przede wszystkim do:
  - konieczności podwyższania poziomu jakości pracy placówek oświatowych;
  - dbania o własny, niezahamowany rozwój zawodowy, podnoszenie kwalifikacji i doskonalenie swojego warsztatu zawodowego;
  - właściwego zorganizowania pracy zespołu nauczycielskiego;
  - wcielanie w życie zasad solidarności zawodowej;
  - zachowania tajemnicy zawodowej;
  - obiektywnego, rzetelnego oceniania pracy innych nauczycieli;

⁹ *Etyka zawodu nauczyciela. Nauczanie etyki*, K. Kaszyński, L. Żuk-Lapińska (red.), Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra 1995.

¹⁰ Kubicka-Czwórnóg G., *Z etyki zawodu nauczyciela – nauczyciel partnerem ucznia i rodzica*, www.ppptarnow.is.net.pl/images/Z_etyki_zawodu_nauczyciela...%5B1%5D.htm [data dostępu: 09. 02. 2011].

¹¹ Wochna D., *Etyka zawodowa nauczyciela*, www.edukacja.q4.pl/nauczyciel.html [data dostępu: 09. 02. 2011].

- dbania o godność zawodu nauczyciela;
- środowiska lokalnego i całego społeczeństwa, przez co rozumieć należy:
  - kształtowanie w uczniach świadomości funkcjonowania w społeczeństwie;
  - dbanie o integrowanie placówki oświatowej ze środowiskiem lokalnym;
  - poszanowanie prawa społeczeństwa oraz społeczności lokalnej do wywierania wpływu na szkołę;
  - pracę nad poprawą warunków ekonomicznych i kulturalnych każdej jednostki, także poza szkołą;
  - uczestniczenie w życiu środowiska lokalnego.

2. Praca w grupie

Zadaniem każdego przyszłego nauczyciela będzie praca z grupą, nie tylko z własną klasą wychowawczą, ale także z innymi klasami w szkole oraz z grupami dzieci w przedszkolu. Aby zrozumieć dynamikę grupy, konieczne jest poznanie pewnych procesów, jakie zachodzą w każdej zbiorowości.

Określmy najpierw, czym jest **grupa** i jakie cechy świadczą o jej istnieniu¹².

O grupie możemy mówić wtedy, gdy mamy do czynienia przynajmniej z dwiema osobami.

Cechy grupy to:

- wspólne **cele** łączące wszystkich członków grupy;
- zaakceptowane przez członków grupy **normy**, którymi kieruje się grupa;
- **odrębność** od innych grup, innych zespołów ludzi;
- istnienie pewnej **struktury** grupy (i przyjmowanie pewnych ról grupowych).

Ważne czynniki modyfikujące pracę w grupie to wchodzenie w role grupowe, zachowanie zgodne z rolami w grupie, komunikacja wewnątrzgrupowa, a także kierowanie grupą (dokonuje tego osoba pełniąca funkcję lidera).

Znajomość ról grupowych pozwoli nauczycielom zaobserwować, jakie role przyjmują uczniowie w klasie. Pozwoli to także dopasować (w miarę możliwości) zadania uczniów do ról, jakie przyjmują oraz do specyfiki ich pracy w klasie.

Belbin wymienił następujące role grupowe¹³:

- **Lider grupy (naturalny lider)** – koordynuje pracę, wie, jak kierować grupą, jest osobą pewną siebie (a jednocześnie opanowaną), stanowi wzór dla grupy, zawsze ma przed oczami cel działania grupy, pragnie wykorzystać możliwości i umiejętności członków grupy, reprezentuje grupę.
- **Myśliciel (siewca)** – generuje rozwiązania, myśli niebanalnie, kieruje się fantazją, nie przywiązuje wagi do szczegółów, ale do wiedzy, ważny jest dla niego potencjał intelektualny.
- **Człowiek akcji** – lubi zmiany, działa, przejmuje inicjatywę, koncentruje się na wyzwaniach, walczy z oporem i zastojem w grupie.
- **Sędzia** – nastawiony na fakty, poddaje je analizie, ocenie, nie kieruje się emocjami, postępuje ostrożnie, nie potrafi jednak kierować grupą.

---

¹²Por. Mika S., *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1987.

¹³Por. Belbin R.M., *Twoja rola w zespole*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

- **Perfekcjonista** – zwraca uwagę na szczegóły, jest bardzo dokładny i drobiazgowy, chce jak najlepiej wypełnić swój obowiązek, lubi porządek, często pracuje w napięciu.
- **Człowiek kontaktów** – szuka kontaktów z innymi oraz źródeł rozwiązania problemu, jest bardzo komunikatywny, najbardziej angażuje się na początku pracy w grupie.
- **Człowiek grupy** – empatyczny, dba o atmosferę w grupie, wrażliwy na zachowanie innych, nie potrafi jednak kierować grupą.
- **Praktyczny organizator** – chce zrealizować cele, jest dobrym organizatorem, generuje zmiany, może być jednak sceptyczny w odniesieniu do różnych pomysłów.

Osoba pełniąca funkcję lidera, kierując grupą, posługuje się odpowiednim stylem kierowania. Jakie znamy style kierowania grupą? Przedstawia je tabela poniżej.

Tabela 3. Style kierowania grupą

Styl demokratyczny	Styl liberalny	Styl autokratyczny
Nazywany nagradzającym, gdyż lider częściej korzysta z możliwości przyznawania nagród członkom grupy niż z możliwości ukarania ich.	Członkowie grupy nie są oceniani, chyba że sobie tego życzą.	Członkowie grupy są częściej karani niż nagradzani.
Lider pracuje nad rozwiązaniem wspólnie z grupą.	Lider nie uczestniczy w pracy grupy.	Lider rozporządza pracą innych, rozdziela zadania, generuje polecenia, nie uczestniczy.
Lider pozwala grupie na współdziałanie w ważnych dla grupy decyzjach.	Lider nie kieruje pracą, pozostawia członkom grupy wolną rękę.	Lider podejmuje ważne decyzje, decyduje o pracy grupy.
Lider jest autorytetem, nie tylko ze względu na funkcję, ale także na predyspozycje osobowe.	Grupa może wyłonić spośród swoich członków osobę, która będzie faktycznie kierowała pracą.	Decyzje lidera nie podlegają dyskusji.
Lider pracuje nad znalezieniem alternatywnego rozwiązania danego problemu.	Lider nie kontroluje grupy, nie zna trudności dotyczących rozwiązania zadania ani stopni dochodzenia do rozwiązania.	Lider nie jest zainteresowany sposobami osiągnięcia przez grupę wyznaczonych przez niego celów.
Grupa jest związana z liderem i bardziej spójna.	Grupa nie jest związana z liderem.	Członkowie grupy reagują zachowaniem apatycznym lub agresywnym.
Relacje w grupie są poprawne, przyjazne, członkowie mają wysoką (wewnętrzna) motywację do działania.	Grupa może nie mieć odpowiedniej motywacji, może to wpłynąć negatywnie na jakość wykonywanej pracy.	Grupa ma jedynie motywację zewnętrzną, może to sprzyjać nastawieniu na ilość, nie jakość pracy.

Źródło: Terelak J.F., *Psychologia organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005.

Znajomość stylów kierowania grupą pozwoli nauczycielom tak zarządzać pracą w klasie, aby zwiększać motywację uczniów do nauki, ale także aby dbać o prawidłowe relacje w klasie i relacje nauczyciel–ucznio. Z zestawienia w tabelce widać, że najlepszy styl zarządzania to **styl demokratyczny**¹⁴.

¹⁴Por. Terelak J.F., *Psychologia organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005.

Kierowanie za pomocą stylu demokratycznego powoduje, że członkowie grupy częściej nawiązują dobre relacje, a ich motywacja do działania ma charakter nie zewnętrzny, ale wewnętrzny. Członkowie grupy czują się odpowiedzialni za rozwiązanie, za podjęte decyzje, są bardziej samodzielni w myśleniu i działaniu. Mniej korzystny dla grupy jest styl liberalny, bo relacje między osobami są bardziej luźne i członkowie grupy nie zawsze są skłonni do efektywnej współpracy. Dobre współdziałanie wymaga tu dużej samodzielności i zaangażowania. Natomiast najmniej wspierający jest styl autokratyczny, gdzie grupa na ogół nie stanowi zespołu. Zadania wykonywane w tym trybie realizowane są najczęściej na zasadzie samodzielnej pracy i pod przymusem, a jedyne kryterium wartości uzyskanego efektu stanowi ocena autorytarnego i kontrolującego lidera.

Jedną z metod nauczania to właśnie **praca w grupie**. Nauczyciel nie tylko powinien odnaleźć się w grupie, jaką jest klasa i pokierować odpowiednio jej działaniem, ale powinien również wykorzystać technikę pracy w grupie w celu aktywizowania uczniów¹⁵. Chcąc powierzyć uczniom zadania do pracy w grupie, nauczyciel musi znać fazy rozwojowe grupy. Przytoczmy podział na fazy według Schneider-Corey¹⁶:

1. **Faza orientacji i zależności** (formowania się grupy) – członkowie grupy zapoznają się ze sobą, formułują normy i cele, poszukują nie różnic, a podobieństw oraz akceptacji ze strony innych członków grupy, a także poczucia bezpieczeństwa ze strony osoby kierującej grupą. Zadaniem nauczyciela jest zadbać o integrację grup, o wypracowanie norm określających wspólną pracę.
2. **Faza konfliktu i buntu** (inaczej faza różnicowania czy też faza konfrontacji) – w tej fazie może dojść do oporu członków grupy, do rywalizacji między nimi. Mogą oni wyrażać niezadowolenie, próbować samemu sterować pracą grupy bądź rezygnować z udziału w pracy swojej grupy. Zadaniem nauczyciela jest jasno określać cele, pomóc w rozwiązaniu, zaproponować alternatywy, pracować nad motywacją grupy i komunikacją interpersonalną w jej obrębie, pozwalać jej członkom na udział w podejmowaniu decyzji.

W tej fazie zdarzają się poważniejsze konflikty w grupie. Czy **konflikt w grupie jest koniecznością**? Tak, nie da się uniknąć konfliktów, wcale zresztą nie chodzi o to, aby je wyeliminować. Konflikty co prawda powodują zwiększenie napięcia między członkami grupy, skutkują wrogością, negatywnym nastawieniem członków grupy do siebie, oddalają niekiedy od rozwiązania problemu, ale generują również **pozytywne zmiany**.

---

¹⁵O tym będzie mowa również na kolejnym warsztacie, zatytułowanym *Efektywne nauczanie*.

¹⁶Por. Schneider-Corey M., Corey G., *Groups: process and practice*, Books/Cole, 1987.

Warto pamiętać o tym, że¹⁷:

- konflikt pokazuje relacje między członkami grupy;
- konflikt można wykorzystać do rozwiązania problemów grupy;
- konflikt wprowadza zmiany, stanowi siłę napędową do działania;
- konflikt bywa twórczy, oznacza wzrost energii w grupie, często także większą motywację do działania;
- konflikt oznacza konieczność obrony argumentów wysuwanych przez różne osoby.

Pomiędzy nauczycielami a uczniami i rodzicami może zrodzić się wiele konfliktów, spowodowanych na przykład wysokimi oczekiwaniami nauczyciela, nieznaną sytuacją uczniów, ocenami uczniów, ich trudnościami, a także ich wadliwym funkcjonowaniem we własnej klasie czy grupie. Rodzice mogą dodatkowo przyczyniać się do konfliktów poprzez nadmierne wymagania w stosunku do własnych dzieci lub nauczyciela. Także pomiędzy uczniami rodzą się konflikty, dotyczące na przykład przewodzenia grupą bądź też spowodowane osobowością uczniów.

3. Faza **współpracy** (spójności i współpracy, zależności, konstruktywnej pracy) – grupa funkcjonuje jako całość, jest gotowa do działania, uczestnicy przyjmują role grupowe i zachowują się zgodnie z nimi, działają aktywnie na rzecz grupy. Uwaga: ta faza nie występuje zawsze!
4. Faza **działania** (świadomej, celowej aktywności, jest to faza końcowa) – grupa dąży do celu, realizuje powierzone zadania, wywiązuje się z obowiązków, nauczyciel tylko czuwa nad procesem rozwiązania. Ważne jest podsumowanie pracy grupy, omówienie procesu – jak uzyskano efekt końcowy, jak kształtowała się grupa itd.

Praca w grupie jako proces grupowy nie pozostaje bez wpływu na członków grupy. Warto tutaj wspomnieć o zjawisku zwanym **syndromem grupowego myślenia**¹⁸. Polega ono na uleganiu niekorzystnemu wpływowi grupy. Grupa, pod wpływem nacisku jej członków, dokonuje wyboru złego rozwiązania. Może to prowadzić do katastrofalnych skutków. Jak to się dzieje, że grupa ulega negatywnym wpływom?

- Grupa ulega zjawisku zwanemu „iluzją jedności” – członkowie grupy sądzą, że nie mogą się mylić.
- Grupa koncentruje się na pewnych punktach widzenia, omijając niewygodne dla niej sposoby widzenia rzeczywistości, zatem nie wszystkie opcje zostają rozważone.

---

¹⁷Por. Białyszewski H., *Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych*, PWN, Warszawa 1983.

¹⁸Janis I., *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*, Houghton Mifflin, Boston 1972.

- Członkowie grupy, którzy mają odmienne zdanie od reszty, zostają zmuszeni do rezygnacji z przedstawiania swoich poglądów.
- Grupa nie zasięga opinii ekspertów czy członków innych grup.
- Grupa pomija wszelkie informacje mogące zachwiać tokiem myślenia przez nią przyjętym.
- Grupa nie analizuje rozwiązań od początku odrzuconych.

Grupowe myślenie okazuje się czasami myśleniem jednostronnym, skutkującym konformizmem członków grupy, podjęciem złych, bardzo ryzykownych decyzji, kontrowersyjnych moralnie i etycznie.

Jak pracować z grupą, aby nie ulegać opisanemu syndromowi?

Tutaj znajduje się kilka wskazówek:

- należy rozważać wszystkie opcje rozwiązania problemu, także te mniej popularne;
- członkowie grupy muszą odważnie przedstawiać swoje poglądy, wyrażać opinie, zachowywać się asertywnie;
- należy zwracać uwagę na odmienne punkty widzenia rzeczywistości;
- warto zasięgać opinii ekspertów, członków innych grup;
- należy rozwiązać wszelkie pojawiające się wątpliwości;
- należy dbać o obiektywizm i bezstronność;
- wszelkie rozwiązania muszą zostać poddane dokładnej, krytycznej analizie;
- członkowie grupy powinni formułować opinie niezależnie od siebie.

Syndrom grupowego myślenia to nie jedyny efekt wpływu grupy na wykonanie zadania. Możemy jeszcze mówić o **facylitacji społecznej**¹⁹ (to wpływ grupy na działanie jej członków, polegający na tym, że grupa bardzo dobrze wykonuje dość łatwe zadania, ale ma kłopoty z wykonaniem zadań stosunkowo trudniejszych i w rezultacie wykonuje je gorzej niż zrobiliby to pojedynczy członkowie grupy). Warto wspomnieć o **próżniactwie społecznym** (efektem jest gorsze wykonanie zadania łatwego, mniejsze angażowanie się członków grupy, wkładanie mniejszego wysiłku w pracę na rzecz grupy, przekonanie członków, że ich wkład nie ma wielkiego znaczenia).

W ramach podsumowania przyjrzyjmy się raz jeszcze, jak nauczyciel powinien usprawniać pracę w klasie – grupie? **Co może zrobić nauczyciel?** Otóż powinien on²⁰:

- jasno formułować instrukcje dla klasy;

¹⁹Mika S., op.cit.

²⁰Słowik A., *Jak usprawnić pracę w grupach*,

http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_art?id=5342D3020201R8O55BX67PM0&cat_id=254 [data dostępu: 20.10.2010].

- obserwować działanie klasy;
- pozwalać na wyrażanie różnych punktów widzenia;
- nagradzać aktywność uczniów, prowokować do aktywności;
- udzielać uczniom informacji zwrotnych (i prosić o nie uczniów);
- uczyć asertywności i aktywnego słuchania;
- pracować nad poprawną komunikacją w klasie;
- dbać o przeciwdziałanie dyskryminacji w szkole;
- zwiększać motywację uczniów;
- wyciągać wnioski z konfliktów i rozwiązywać je, ale nie tłumić przejawów konfliktów;
- być otwartym na sugestie ze strony klasy.

3. Diagnoza psychospołecznego funkcjonowania ucznia

Aby nauczyciel mógł przekazywać uczniom wiedzę i egzekwować ją, musi zdać sobie sprawę, jak wiele zależy od procesów związanych z funkcjonowaniem ucznia – w szkole i w klasie, ale także w domu rodzinnym i środowisku. Ma to ogromny wpływ na to, jak uczeń będzie zachowywał się w szkole, jak będzie przyswajał wiedzę i odtwarzał ją (na przykład na sprawdzianach). Wiedza o mechanizmach funkcjonowania wychowanka jest kluczowa, pozwala zrozumieć jego problemy i wyniki nauczania, udzielić mu koniecznej pomocy, zwiększyć efektywność jego nauczania. Dobry wychowawca to taki, który dobrze zna sytuację swoich uczniów, wspiera ich w trudnościach i motywuje do rozwoju. Strategie poznawania ucznia badacze określili jako **działanie rozpoznawcze**²¹.

Dlaczego właściwie poznanie uczniów jest tak istotne, w jakim celu dokonuje się działania rozpoznawczego? **Cele tego działania to:**

- diagnoza problemów i trudności wychowanków;
- możliwość opracowania prognozy oddziaływań wychowawczych na przyszłość (dotyczących zarówno trudności, jak i wybitnych zdolności uczniów itp.);
- weryfikacja metod kształcenia i wychowania – czy metody wybrane przez wychowawcę sprawdzają się w praktyce?;
- zbadanie światopoglądu uczniów i ich kluczowych przekonań, postaw.

W jaki sposób nauczyciel może **zdiagnozować funkcjonowanie swoich wychowanków?**

Istnieje wiele metod pomocnych w takiej diagnozie, są to na przykład²²:

1. **Obserwacja ucznia** – przyglądając się uczniowi, można zauważyć, jak reaguje na polecenia nauczyciela, jak zachowuje się na lekcji i na przerwie, jak odnosi się do innych uczniów z klasy, jaki ma stosunek do szkoły i nauki. Uwidaczniają się także emocje ucznia, które wiele mówią o jego sytuacji rodzinnej, domowej. Widząc złość, lęk, smutek, zdenerwowanie ucznia, możemy dochodzić przyczyn jego uczuć i problemów. Obserwując ucznia, można zorientować się, jakie ma zainteresowania i zdolności, jakie przedmioty lubi najbardziej, z jakimi zaś ma kłopoty, w jakich aktywnościach najchętniej bierze udział, jak się wypowiada, jak wyraża uczucia i poglądy, jaki preferuje kanał komunikacyjny i styl uczenia się. Obserwacja pozwala np. stwierdzić, czy uczeń ma dysleksję, cierpi na zespół nadpobudliwości psychoruchowej, czy ma tiki i cierpi na chorobę tikową, czy występują u niego zaburzenia osobowości lub zaburzenia emocjonalne. Obserwacja

---

²¹Por. Janowski A., *Poznanie uczniów. Zdobywanie informacji w pracy wychowawczej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975.

²²Ibidem.

stanowi bardzo uniwersalną metodę diagnozy, może być stosowana zarówno w przedszkolach, szkołach podstawowych i gimnazjalnych, jak i w placówkach ponadgimnazjalnych. Stosowanie takiego badania w środowisku grupy rówieśników daje nauczycielowi możliwość dość szerokiej obserwacji relacji i interakcji każdego wychowanka.

2. **Testy, ankiety, kwestionariusze** – są najbardziej mierzalnym sposobem poznawania ucznia, pozwalają na diagnozę inteligencji, osobowości, wartości ucznia, motywacji do nauki, dysfunkcji rozwojowych i innych, niepowodzeń szkolnych, fobii szkolnych, funkcjonowania ucznia na wielu płaszczyznach, zaangażowania w naukę w szkole. Ankiety może samodzielnie opracować każdy nauczyciel na potrzeby własnej klasy. Istnieje wiele testów sprawdzających umiejętności ucznia lub diagnozujących jego sytuację. Poniżej zostało wymienionych kilka narzędzi, które bywają pomocne w diagnozie (najczęściej można nimi zbadać ucznia w Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej)²³:

- Test dojrzałości szkolnej (autorstwa B. Wilgockiej-Okoń);
- Test inteligencji WAIS-R (test Wechslera);
- Kwestionariusz *Ja i moja szkoła* (opracowany przez E. Skrzypek-Siwińską), badający motywację dziecka do nauki i występowanie lęku w sytuacji szkolnej;
- Kwestionariusz radzenia sobie ze stresem szkolnym;
- Arkusz zachowania się ucznia (stworzony przez B. Markowską);
- Inwentarz postaw w moim domu (stworzony przez B. Markowską);
- Kwestionariusz przystosowania społecznego do szkoły (E. Jackowskiej);
- Skala wsparcia społecznego (według K. Kmiecik-Baran);
- Test lęków szkolnych (autorstwa E. Hussleina);
- Arkusz obserwacyjny (opisany przez T. Achenbacha);
- Badanie poświęcone negatywizmowi szkolnemu (opracowane przez J. Elliot i M. Place).

Tego rodzaju diagnoza jest najczęściej stosowana u wychowanków na etapie szkoły gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej. Niektóre testy dostosowane są do uczniów szkoły podstawowej. Natomiast w celu zbadania tą metodą uczniów przedszkoli, przeprowadzane są ankiety i testy z ich rodzicami lub opiekunami.

3. **Rozmowy z uczniem, wywiady** – warto poświęcać uczniom czas na lekcji, na przerwach, po lekcjach. Żaden test nie zastąpi dobrze przeprowadzonej rozmowy z uczniem, podczas której liczy się wytworzenie atmosfery zaufania, bezpieczeństwa i dyskrecji. Wtedy uczeń chętniej podzieli się

---

²³Por. Wysocka E., *Zagrożenia społeczne w szkole – wymiar, diagnoza i przeciwdziałanie. Perspektywa teoretyczno-pragmatyczna*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2004, <http://konferencja.21.edu.pl/publikacje/4/2/94.pdf> [data dostępu: 21.10.2010].

swoimi przemyśleniami czy przyczynami swoich kłopotów, przyczynami negatywizmu szkolnego (negatywizm szkolny to po prostu unikanie obowiązku szkolnego). Ważne, aby uczeń miał poczucie, że nauczyciel jest nim faktycznie zainteresowany, chce mu pomóc, chce mu poświęcić swój czas. Istotna jest także konsekwencja – jeśli nauczyciel obieca uczniom pomoc i rozmowę, powinien każdorazowo wywiązać się z obietnicy.

4. Wywiady prowadzone z rodzicami/opiekunami uczniów czy przedstawicielami ich środowiska – prowadzone na zebraniach, konsultacjach, osobistych spotkaniach z rodzicami – są konieczne do właściwej diagnozy sytuacji ucznia. Rodziców można również prosić o wypełnienie przydatnych kwestionariuszy (na przykład kwestionariusza dla rodziców opracowanego przez M. Ziemiąską czy różnych kwestionariuszy diagnozujących style wychowania). Często rozmawia się także z kuratorem (jeśli uczniowie mają przydzielonego kuratora), z pracownikami poradni pedagogicznych, przedstawicielami sądu, policji itp. Nauczyciel ma ponadto obowiązek zapoznać się z orzeczeniami poradni czy innych instytucji dotyczących ucznia i jego funkcjonowania – ma to bardzo duże znaczenie, gdyż często wymaga od nauczyciela specjalnego potraktowania ucznia, obniżenia wymagań, mocniejszych oddziaływań wychowawczych²⁴. Na każdym etapie kształcenia dziecka konieczna jest współpraca nauczyciela z jego rodzicami lub opiekunami.

5. Poddanie analizie wytworów uczniów – będą to na przykład wypracowania ucznia, jego rysunki. Trzeba zwrócić uwagę na sposób pisania lub rysowania wychowanka – czy uczeń pisze starannie, czy pismo i sposób robienia notatek świadczy o emocjach, o określonym stanie psychicznym? Warto analizować rysunki ucznia, można też poprosić na godzinie wychowawczej o narysowanie na przykład rodziny (będzie to wykorzystanie **metody projekcyjnej polegającej na tworzeniu rysunku własnej rodziny**²⁵). Proponuje się zapoznanie się z tą metodą jako z jedną z ciekawszych metod diagnozy sytuacji rodziny wychowanka. Jest ona przede wszystkim doskonałym sposobem diagnozy dzieci w wieku przedszkolnym, pozwala bowiem uzyskać informację poprzez zabawę. Ponadto dane uzyskane w ten sposób są wiarygodne.

Jak analizować rysunek ucznia? Należy poprosić go o narysowanie (przy pomocy różnokolorowych kredek) swojej rodziny na kartonie. Należy interpretować rysunek w obecności ucznia, ale nie na forum klasy (ze względu na prawo ucznia do prywatności i zachowania dla siebie osobistych informacji). Warto porozmawiać z uczniem na temat jego rysunku, dopytać, kto jest kim, gdzie znajdują się poszczególne osoby i czym się zajmują. W interpretacji liczy się²⁶:

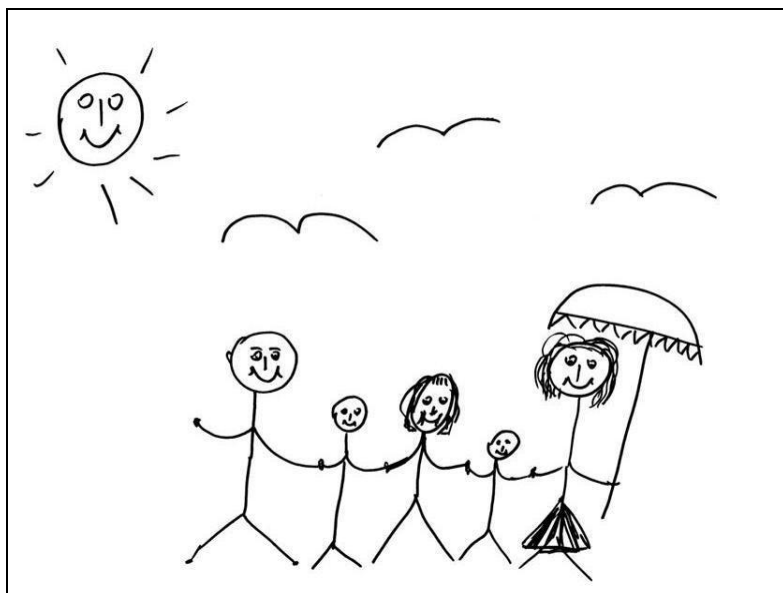
---

²⁴Janowski A., op.cit.

²⁵Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.

²⁶Braun-Gałkowska M., *Poznawanie systemu rodzinnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

- **Kolejność rysowania osób** – zwykle osoby rysowane jako pierwsze są najważniejsze dla dziecka, stanowią jego punkt odniesienia; osoby rysowane jako ostatnie nie mają wysokiej pozycji w rodzinie.
- **Wielkość narysowanych osób** – osoby narysowane jako największe mogą mieć większe znaczenie dla dziecka, ale trzeba też zwracać uwagę, czy osoby narysowane jako większe nie zawierają elementów świadczących o agresji wobec dziecka albo czy dziecko nie rysuje siebie z rękami w górze (wyraża to wołanie o pomoc).
- **Rysowanie osób znaczących dla dziecka** – w centrum rysunku znajdują się osoby ważne dla dziecka, innym sposobem podkreślenia relacji są szczegóły postaci, rysowanie i ozdabianie osoby przez dłuższy czas z wyraźną sympatią itd. Jeśli narysowane osoby nie mają dłoni, świadczy to o nieistnieniu związków emocjonalnych dziecka z tymi osobami.
- **Kolor postaci** – z reguły kolory ciemne oznaczają negatywny stosunek do osób w rodzinie, a kolory ciepłe stosunek pozytywny, każdy kolor ma jednak trochę inną wartość emocjonalną (szczegóły w opracowaniach dotyczących tego tematu). Kolory postaci mówią też wiele o aktualnym nastroju dziecka.
- **Odległość między narysowanymi osobami** – jeśli jest zbyt duża, może to świadczyć o słabej więzi, trzeba też zwracać uwagę na to, co trzymają postacie, na dodatkowe elementy na rysunku. Osoba narysowana blisko dziecka jest prawdopodobnie najbardziej z nim związana. Jakikolwiek akcenty seksualności mogą (ale nie muszą) świadczyć o molestowaniu seksualnym dziecka. Jeśli dziecko nie umieszcza na rysunku jakiejś osoby z rodziny, może żywić niechęć do tej osoby lub obawiać się jej i z tego powodu wyklucza ją z rysunku.

Rysunek 1. Przykładowy rysunek szczęśliwego dziecka

6. Poddanie analizie szkolnych dokumentów i materiałów pochodzących od innych pracowników szkoły, nie tylko nauczycieli – materiały te to na przykład karty zdrowia, arkusze ocen, dzienniki, notatki innych nauczycieli, służące pogłębieniu wiedzy o uczniu lub weryfikacji zdobytej już wiedzy. Informacje na temat zdrowia uczniów są bardzo istotne, gdyż zdrowie to jeden z ważniejszych czynników wpływających na proces nauczania.

Jakie obszary funkcjonowania ucznia może zbadać nauczyciel? Nauczyciel bada przede wszystkim aktywność dziecka w domu i w szkole – jako ucznia i jako kolegi/koleżanki w klasie. Zachowanie dziecka w szkole może być bowiem zupełnie odmienne od jego zachowania w rodzinnym domu (czy też w placówce opiekuńczo-wychowawczej, jeżeli w niej przebywa). Znajomość wszystkich elementów funkcjonowania ucznia daje pełny obraz jego osoby i może być podstawą do diagnozy oraz udzielonej pomocy w określonych przypadkach.

A. Funkcjonowanie ucznia w rodzinie

Jakie informacje o rodzinie mogą okazać się przydatne? Ważne jest, aby nauczyciel wiedział, czy uczeń wychowuje się w rodzinie pełnej, czy niepełnej, kto spędza czas z dzieckiem (i jak dziecko spędza wolny czas), jakie wsparcie uzyskuje dziecko w rodzinie, jak wykształceni są rodzice i jakie zawody wykonują. Należy zwrócić uwagę na warunki materialne dziecka, miejsce do nauki, możliwości rozwijania zainteresowań (uczestnictwo dziecka w dodatkowych aktywnościach). Liczy się także sposób wychowania dziecka (jakie wymagania stawia się przed nim i jak się je egzekwuje), wpajane mu postawy i poglądy, gdyż będą one znacząco oddziaływały na jego zachowanie poza domem. Badacze wyróżnili trzy sfery dotyczące rodziny, które powinny być zbadane przez nauczyciela²⁸:

- **Sfera materialna (rzeczowa)** – dotycząca warunków życia i mieszkania rodziny (czy oboje rodzice pracują, czy rodzina ma środki na codzienne utrzymanie, czy warunki życia są odpowiednie do potrzeb rodziny itp.).
- **Sfera wychowawcza** (relacje w rodzinie, styl wychowania dzieci, emocje w rodzinie, wpajany światopogląd, jak duża jest rodzina itp.).
- **Sfera wartości** (jaki system wartości obowiązuje w danej rodzinie, jakie cele stawiają sobie w życiu rodzice/opiekunowie, czy są autorytetem dla dziecka).

Istotne jest także to, jak na zachowanie i funkcjonowanie dziecka wpływają style przywiązania. Wyróżniamy następujące style przywiązania: bezpieczny, unikowy, lękowo-ambivalentny i zdeorganizowany. Ich charakterystykę przedstawia poniższa tabela.

²⁷ Opracowanie własne za: Jarosz E., *Wybrane obszary diagnozowania pedagogicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.

²⁸ Por. Marynowicz-Hetka E., Piekarski J., *Rodzina i instytucje socjalno-wychowawcze*, Centrum „Porozumienie bez przemocy”, 1991.

Tabela 4. Style przywiązania i ich wpływ na dziecko

Bezpieczny	Została ukształtowana prawidłowa relacja rodzic–dziecko, dzieci łatwo nawiązują kontakty z innymi, stawiają na współdziałanie, potrafią rozwiązywać problemy, posiadają autonomię, chętnie uczestniczą w różnego typu zadaniach.
Unikowy	Potrzeby dziecka nie zostały zaspokojone, rodzic odrzucał dziecko, które w konsekwencji ciągle poszukuje pełnej akceptacji i bliskości, ale w nieodpowiedni sposób – samo ucieka przed zbliżeniami, reaguje złością lub lękiem, bojąc się odrzucenia i ponownego zranienia, w efekcie często skazuje się na samotność.
Lękowo-ambiwalentny	Rodzic nie zachowywał się spójnie i konsekwentnie, dziecko czuje się zagubione, nie potrafi samodzielnie funkcjonować, ale staje się zależne od innych, boi się samotności, opuszczenia.
Zdezorganizowany	Nie doszło do wykształcenia prawidłowej więzi z rodzicem. Rodzic często jest zaburzony (psychicznie), ma problemy osobowościowe, emocjonalne, problemy z nadużywaniem substancji psychoaktywnych czy wręcz z uzależnieniem, dziecko przebywa w rodzinach zastępczych czy domach dziecka, często zmienia opiekunów, w związku z czym nie umie budować więzi, reaguje agresywnie, nie wie, jak radzić sobie z trudnościami, może mieć zaburzenia emocjonalne.

Zródło: Jelińska M., *Style przywiązania a rozwój osobowy dzieci i młodzieży – szanse i zagrożenia* [w:] Jankowska M., Ryś M. (red.), *W trosce o wewnętrzną wolność osoby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008.

B. Funkcjonowanie ucznia w szkole i klasie

Należy zdiagnozować zdolności ucznia, jego osiągnięcia, przyczyny jego niepowodzeń szkolnych (jeśli takie się pojawiają), stosunek do nauki, motywację do wykonywania obowiązku szkolnego itp. Bardzo duże znaczenie ma także **pozycja ucznia wśród rówieśników**, szczególnie wśród uczniów tej samej klasy lub grupy (poświęcenie temu chwili uwagi wydaje się konieczne). Każde dziecko ma potrzebę bliskich związków, nawiązania przyjaźni i kontaktu z drugim człowiekiem. Ważna dla dzieci jest przynależność do grupy, a także popularność w tej grupie, posiadanie w niej prawa głosu i decyzji, bycie szanowanym i cenionym²⁹. Każda klasa charakteryzuje się określoną strukturą, a każde dziecko zajmuje w niej swoje miejsce (nazywane inaczej **pozycją socjometryczną**). W klasach istnieją dzieci najbardziej lubiane i te najmniej lubiane, a także takie, które są lubiane przez różne osoby i nie lubiane przez inne. **Co ma wpływ na pozycję dziecka w klasie?**

Są to czynniki takie jak³⁰:

- sytuacja rodzinna dziecka, relacje w rodzinie;

²⁹Zaborowski Z., *Stosunki społeczne w klasie szkolnej*, PWN, Warszawa 1964.

³⁰Święcicki D., *Wyznaczniki statusu społecznego dziecka w grupie rówieśniczej*,

<http://www.profesor.pl/publikacja,5967,Artykuly,Wyznaczniki-statusu-spoecznego-dziecka-w-grupie-rowiesniczej> [data dostępu: 22.10.2010].

- warunki materialne i status społeczno-materialny rodziny (niekorzystna sytuacja nie sprzyja uznaniu przez klasę);
- sposób wychowania dziecka (styl przywiązania, stosowane kary i nagrody);
- cechy osobowościowe dziecka (na popularność wpływa chęć współpracy, sympatia, chęć pomocy, otwartość, pewność siebie itp.);
- inteligencja dziecka, jego poglądy i samoocena (wyższa inteligencja może sprzyjać lepszemu odnalezieniu się w grupie, taki sam wpływ ma samoocena, poczucie własnej wartości);
- stan zdrowia dziecka (zły stan zdrowia może utrudniać nawiązanie stosunków społecznych w klasie);
- osiągnięcia lub niepowodzenia w szkole (dobre oceny mogą przyczynić się do popularności, ale mogą też zadziałać odwrotnie i wykluczyć dziecko z pewnej aktywności klasowej);
- szanowanie norm wyznaczonych przez klasę;
- komunikacja dziecka z innymi, stosunek do innych (pozytywny stosunek do innych często skutkuje wzajemnością, duże znaczenie ma poprawna komunikacja interpersonalna, poziom empatii, zrozumienia komunikatów innych uczniów).

Uczniowie ze względu na pozycję w klasie dzielą się na³¹:

- **Akceptowanych** – przez większość dzieci w klasie, uczniowie mają poczucie bezpieczeństwa i akceptacji, sprzyja to ich wszechstronnemu rozwojowi i uspołecznieniu.
- **Akceptowanych, ale w stopniu przeciętnym** – są to uczniowie akceptowani na tyle, że zapewnia im to poczucie bezpieczeństwa i komfortu w klasie.
- **O statusie nie zrównoważonym (pod względem akceptacji)** – to dzieci lubiane przez część klasy, a nie lubiane przez inną część, jest to związane z przynależnością dzieci do mniejszych grup, nieformalnych struktur wewnątrz klasy.
- **Odrzuconych** – przez większość dzieci w klasie, uczniowie nie mają poczucia bezpieczeństwa, często poszukują akceptacji poza szkołą, są w nieustannym konflikcie z klasą, wpływa to negatywnie na ich proces nauczania, uspołecznienia, bywa powodem niepowodzeń szkolnych, a także zwiększonego poziomu stresu, licznych fobii bądź negatywizmu szkolnego.

---

³¹Szulc A., *Klasa jako grupa społeczna*, <http://www.zs3z.pl/images/stories/publikacje/klasa.pdf> [data dostępu: 22.10.2010].

- **Izolowanych** – uczniowie ci zachowują się biernie, często sami izolują się od reszty klasy (ale bywa też tak, że to klasa przyczynia się do izolacji dziecka). Takim uczniom trudno jest nawiązywać relacje z innymi ludźmi, przynależać do grup społecznych.

Zadaniem nauczyciela, po zorientowaniu się w stosunkach społecznych w klasie wychowawczej, jest integracja uczniów odrzucanych i izolowanych z pozostałymi uczniami, łagodzenie konfliktów, rozwiązywanie trudnych sytuacji. Trzeba sobie odpowiedzieć na pytanie, czy w klasie istnieją problemy, jak pojawianie się substancji psychoaktywnych, przemocy, tworzenie się subkultur. Warto reagować natychmiast i sprawdzać wszelkie swoje przeczucia i podejrzenia.

Jak badać stosunki społeczne? Można to robić, wykorzystując wspomniane wcześniej metody poznawania uczniów, szczególnie obserwację, rozmowy, wywiady, ankiety, ale także stosując techniki socjometryczne³² (na przykład testy socjometryczne – jedną z bardziej znanych technik jest technika autorstwa J. Moreno). Według tej techniki uczniów prosi się o odpowiadanie na kartkach na różne pytania.

Schemat: **z kim z klasy uczniowie chcieliby spędzić czas w określony sposób? Kogo najbardziej lubią? Z kim lubią rozmawiać, siedzieć w ławce, bawić się na wycieczce?** itp. Następnie zbiera się kartki i sprawdza, którzy uczniowie byli wymieniani najczęściej, którzy wcale itd³³.

Metoda ta pozwala wyodrębnić także grupy, jakie funkcjonują wśród uczniów. Można zatem zdiagnozować, jak wiele jest grup w klasie i jak liczne są. Pozwala to stwierdzić, w jakim stopniu klasa jest zintegrowana i czy relacje w niej sprzyjają nauczaniu. Typy grup w klasie zależą od liczebności oddziału. Standardowo w klasie liczącej 25 osób wyróżnia się grupy liczne (ponad 5 osób), grupy średnie (5–4 osoby) oraz grupy małe (3–2 osoby). Grupy liczne charakteryzują się luźnymi relacjami i zwykle skupione są wokół 1–2 liderów. W takich grupach relacje zależą w znacznej mierze od tego, jaki rodzaj współpracy zaproponuje lider. Od niego zależy, czy grupa będzie dobrze zintegrowana oraz czy relacje w niej panujące są mocne, czy powierzchowne. Na ogół jednak osoby funkcjonujące w dużej grupie łatwo nawiązują relacje i umieją współpracować z innymi, lecz są to zwykle relacje krótkie i powierzchowne. Grupy małe z kolei cechują się silnymi i bezpośrednimi relacjami między wszystkimi członkami grupy. Osoby funkcjonujące w takich grupach budują zwykle bliskie i długotrwałe relacje z ludźmi, lecz niekiedy mają one trudności w

³²Por. Zabrzaska R., *Wykorzystanie technik socjometrycznych w poznawaniu stosunków interpersonalnych*, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:goQ9_rZ4KkQJ:www.eduforum.pl/modules.php [data dostępu: 22.10.210].

³³Więcej informacji o technikach socjometrycznych i ich wykorzystaniu można znaleźć w książce Łobockiego, op.cit.

nawiązaniu nowych kontaktów i w podejmowaniu współpracy z nowymi osobami. Tacy uczniowie mogą też niechętnie odnosić się do zwierzchników i autorytetów, a lepiej czuć się w relacjach partnerskich i bezpośrednich. Relacje w grupach średnich najczęściej stanowią pole dobrego rozwoju partnerskich kontaktów. W takich kręgach często nawiązuje się też bliskie więzi na dłuższy czas. Najbardziej korzystny układ w klasie jest wtedy, gdy wewnątrz niej funkcjonuje wiele średnio licznych grup, a obok nich mniej dużych i małych. Taki układ sprawia, że większość wychowanków ma dobre relacje na różnych poziomach – uczestniczą oni w działaniach bliskich sobie grup, a dodatkowo podejmują także kontakty w ramach innych. Jeśli jednak analiza wykaże inną strukturę grup w klasie, jest to ważna informacja dla nauczyciela. Może on wówczas w czasie lekcji tak organizować pracę, aby uczniowie z różnych grup mieli możliwość współdziałania. Najlepszą okazją do stworzenia tego typu sytuacji są prace w grupie. Realizacja wspólnego celu-zadania przez uczniów może doprowadzić do nawiązania relacji między uczniami, którzy mieli ze sobą do tej pory mniejszy kontakt. Ponadto praca w grupie z osobami spoza najbliższego otoczenia sprawia, że uczniowie są bardziej skupieni na realizacji pracy lekcyjnej, a ich uwaga nie jest rozpraszana przez sprawy.

Oczywiście przy podejmowaniu działań nad współpracą między uczniami w klasie nauczyciel powinien w miarę możliwości w niewielkim stopniu ingerować w relacje między uczniami. Dobrze jest, gdy pedagog dobiera takie grupy w klasie, w których współdziałają osoby o różnym charakterze i sposobie pracy.

Podobnie wygląda sytuacja w strukturze grup w przedszkolu. Praca z przedszkolakami wymaga jednak jeszcze więcej ostrożności. Przede wszystkim dlatego, że dzieci te dopiero uczą się budowania relacji i działania w grupach rówieśniczych. Sprawia to, że nauczyciel może częściej ingerować w sytuacjach trudnych. Na przykład gdy dochodzi do sprzeczki, dobrze jest, kiedy wychowawca przedszkola nie tylko włączy się w dyskusję, ale też umiejętnie doprowadzi do porozumienia między wychowankami. W podobnej sytuacji np. w szkole gimnazjalnej nauczyciel może już oczekiwać samodzielnego rozwiązania sporu w jego obecności, lecz bez jego ingerencji. Dlatego też w przedszkolu wymagana jest od dydaktyka sprawna negocjacja i umiejętność rozwiązywania sporów. W momencie kiedy dzieci bawią się w nowych grupach, trzeba wspierać ich próby i doceniać udaną współpracę. Od działania nauczyciela zależy często nie tylko to, czy dzieci nauczą się współpracy, lecz także to, jak będą reagowały w podobnych sytuacjach w przyszłości. Wychowankowie przedszkoli są na ogół bardzo otwarci i z tego względu chętniej nawiązują nowe kontakty. Z tego względu warto je już na tym etapie uczyć dobrej współpracy z rówieśnikami, bo to pomoże im chętnie budować i rozwijać relacje międzyludzkie.

4. Współpraca nauczyciela z rodzicami i środowiskiem

Na początku należy sobie zadać pytanie, dlaczego właściwie taka współpraca jest konieczna? Dlaczego warto do niej dążyć? Nauczyciel jest wychowawcą klasy i odpowiada za wychowanie dzieci w szkole – jednakże pierwsi i podstawowi wychowawcy dziecka to jego rodzice czy opiekunowie prawni (nie można bowiem zapominać, że nie wszystkie dzieci znajdują się pod opieką rodziców, zdarza się, że rodzicom zostają ograniczone lub odebrane prawa rodzicielskie, a dzieci trafiają do rodzin zastępczych lub domów dziecka bądź są wychowywane przez krewnych). Kształtowanie osobowości, postaw, światopoglądu ucznia wymaga współdziałania z rodzicami czy opiekunami, bez ich wsparcia zapewnienie prawidłowej opieki wychowawczej nie jest możliwe.

Współpraca nie może się jednak odbywać tylko pomiędzy nauczycielem i rodzicami. Konieczne staje się także współdziałanie ze środowiskiem ucznia, gdyż ma ono ogromny wpływ na zachowanie dziecka. Chodzi tu również o wykorzystywanie kontaktów z instytucjami, które mogą pomóc nauczycielowi w pracy wychowawczej.

Jakie wyróżniamy **cele współpracy z rodzinami i środowiskiem**? Są to:

- ulepszanie pracy wychowawczej i zapewnienie dziecku optymalnej opieki wychowawczej;
- kierowanie rozwojem dziecka (fizycznym, psychicznym, społecznym);
- przeciwdziałanie ewentualnym zagrożeniom, wyposażenie dziecka w środki do walki z tymi zagrożeniami;
- pogłębianie wiedzy na temat ucznia;
- wprowadzanie rodziców w życie przedszkolne i szkolne dzieci;
- nawiązanie więzi z rodzinami uczniów³⁴.

Aby **współpraca nauczycieli i rodziców** była możliwa, muszą zostać spełnione pewne warunki. M. Łobocki opracował **warunki pozytywnego współdziałania nauczycieli i rodziców**³⁵:

1. **Prawidłowe relacje rodziców i nauczycieli** – relacje oparte na partnerstwie sprawiają, że każda ze stron będzie czuła się odpowiedzialna za proces wychowania i będzie brała w nim aktywny udział.
2. **Określone cele wychowania** – wspólne dla nauczycieli i rodziców; pozwolą na efektywne, konsekwentne współdziałanie, zazębianie się efektów wychowawczych obu stron.

---

³⁴Łobocki M., *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.

³⁵Ibidem.

3. **Pelny przekaz informacji** – dotyczy to obu stron, które powinny sobie wzajemnie przekazywać informacje na temat funkcjonowania ucznia.
4. **Wzajemna pomoc nauczycieli i rodziców**, chęć współdziałania i wzajemne angażowanie się w sprawy szkolne i domowe.

Pozytywnej współpracy sprzyjają także określone przez A. Krasowską zasady wspólnego działania. Są to:

- **Zasada pozytywnej motywacji** – obie strony życzą sobie współdziałania i dobrowolnie angażują się we współpracę.
- **Zasada przepływu informacji** – strony nie zachowują w tajemnicy danych dotyczących ucznia, lecz dzielą się nimi w celu lepszego współdziałania.
- **Zasada systematycznej współpracy** (oraz aktywnej współpracy) – według niej kontakty nauczyciela z rodzicami nie mogą być jednorazowe, ale muszą być konsekwentnie powtarzane.
- **Zasada jedności oddziaływań** – czyli wspólnych celów i przedsięwzięć na rzecz ucznia, nauczyciele i rodzice działają wspólnie na korzyść ucznia, nie zaś przeciwko sobie.
- **Zasada partnerstwa** – rodzice i nauczyciele wzajemnie uwzględniają swoje racje, szanują siebie, dają sobie prawo do wypowiedzania opinii na temat ucznia³⁶.

Trzeba także jasno określić, czego szkoła może wymagać od rodziców/opiekunów uczniów. Nauczyciele mogą oczekiwać, że rodzic będzie chętnie uczestniczył w życiu szkoły czy przedszkola, będzie udzielał wszelkiej koniecznej informacji o uczniu (zwłaszcza takiej, która mogłaby pomóc w zdiagnozowaniu problemów i w przeciwdziałaniu im, a także w rozwijaniu zainteresowań i szczególnych zdolności ucznia). Rodzic powinien zobowiązać się do kontaktów z placówką wychowawczą i do wspierania posunięć nauczyciela wobec ucznia. W każdej sytuacji jednak rodzic może wygłosić swoje zdanie na temat edukacji szkolnej ucznia, może wyrazić sprzeciw wobec postanowień nauczyciela – ważne jest, aby wątpliwości zostały rozwiane, a wspólne stanowisko uzgodnione³⁷. Współdziałanie dotyczy obu stron, obie strony odnoszą więc korzyści, ale także wiele dają od siebie, mając na uwadze dobro ucznia. Jakże znamy formy takiego współdziałania?

---

³⁶Krasowska A., *Rywalizacja czy partnerstwo* [w:] „Dyrektor szkoły” nr 12, 1999.

³⁷Greloch W., *Udział rodziców w pracy szkoły*, <http://www.publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=1096> [data dostępu: 14.10.2010].

Formy współdziałania nauczycieli z rodzicami/opiekunami prawnymi ucznia³⁸

1. Zebrania i konsultacje dla rodziców

Na zebraniach (kilka razy w roku) nauczyciele zapoznają się z rodzicami, próbują nawiązać z nimi kontakt. Przedstawiają plan swojego działania (plan wychowawczy i merytoryczny), uzgadniają wszelkie sprawy organizacyjne (a także finansowe). Jest to także czas dyskusji na temat bieżących spraw uczniów, naglących problemów. Nauczyciele powinni wypowiadać się anonimowo na temat swoich wychowanków na forum, dopiero w osobistej rozmowie z konkretnymi rodzicami uściślać informacje. Rodzice powinni mieć prawo głosu i współdecydowania.

Konsultacje są dobrą formą poznawania sytuacji rodziców i nauczycieli – odbywają się raz w miesiącu, każdy rodzic może indywidualnie porozmawiać z nauczycielem. W osobistym kontakcie łatwiej jest o rozmowę o trudnościach, problemach wychowawczych, o wspólne wypracowanie rozwiązań wielu sytuacji. Oczywiście trudności wychowawcze nie powinny stanowić jedyne go tematu rozmów nauczycieli i rodziców, obie strony mogą rozmawiać o wszystkim, co dotyczy funkcjonowania ucznia, także o pomocy uczniowi w wyborze dalszych form edukacji. Jeżeli istnieje taka potrzeba, nauczyciel może, poza konsultacjami, ustalić dyżury, kiedy rodzice mogą przychodzić do niego w celu np. uzyskania porady. Rodzic powinien mieć możliwość kontaktu z nauczycielem, kiedy uważa to za niezbędne.

2. Kontakty telefoniczne i internetowe (dziennik internetowy)

Rozmowy telefoniczne między nauczycielami i rodzicami są niezwykle ważne. W trakcie takiej rozmowy nauczyciel może poinformować o problemach, o zachowaniu ucznia w placówce, poprosić o formę kontaktu osobistego, o wizytę w szkole czy przedszkolu, może zapytać o przyczyny nieobecności czy niewłaściwego zachowania ucznia. Tego typu rozmowy powinny stanowić jednak wstęp do rozmów osobistych, odbywających się w szkole – nie można wychowywać dziecka jedynie za pośrednictwem telefonu. Kontakt telefoniczny może służyć sprawom organizacyjnym i informacyjnym.

Obecnie w wielu szkołach zakłada się dzienniki internetowe – pozwala to (jeśli zajdzie taka potrzeba) na codzienny kontakt rodziców z nauczycielem. Rodzice sprawdzają w takim dzienniku oceny ucznia, jego frekwencję, odbierają wiadomości od nauczycieli, przekazują informacje, a także umawiają się na kontakt osobisty. Nauczyciele mogą wysyłać wiadomości bezpośrednio do konkretnego rodzica bądź też do rodziców wszystkich uczniów danej klasy, co znacznie ułatwia komunikację. Nauczyciel może też oczywiście przekazywać informacje w inny sposób, lecz dziennik internetowy stanowi wyjątkowo szybką i efektywną formę porozumiewania się.

---

³⁸Lobocki M., op.cit. oraz Sienkiewicz-Szyperska I., *Formy współpracy szkoły z rodzicami*, http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_artid=HHEK4AYYRTI375P86HXKI02T&cat_id=325 [data dostępu: 15.10.2010].

3. Komitet rodzicielski, Rada Rodziców, trójki klasowe

W ramach tych form rodzice podejmują decyzje dotyczące szkoły i szkolnego funkcjonowania dzieci. Warto, aby rodzice byli zapoznani z możliwościami oddziaływania na szkołę, aby chętnie angażowali się w pracę na rzecz szkoły, posiadali wiedzę, jak faktycznie ulepszyć życie szkolne. Należy zachęcać rodziców do udziału w tych formach współpracy, zwiększając jednocześnie ich poczucie oddziaływania w zakresie tego, co dzieje się w szkole czy przedszkolu i co bezpośrednio bądź pośrednio dotyczy ich dzieci.

4. Wycieczki, wyjścia w teren, imprezy odbywające się w klasie

Rodzice mogą aktywnie współuczestniczyć w wyjściach w teren i wycieczkach – mogą pełnić rolę opiekuna podczas wyjścia do kina, na basen, do muzeum, podczas klasowej wycieczki, zielonej szkoły. Poznają wtedy lepiej środowisko własnych dzieci, włączają się w proces nauczania. Rodzice mogą także pomóc w przygotowaniu imprez klasowych, uroczystości szkolnych, apeli (na przykład z okazji 1 maja, 11 listopada, obchodów świąt religijnych, Dnia Nauczyciela, dnia patrona szkoły). Mogą również pomagać w opiece nad szkolną klasą, dzielić się swoją wiedzą z własnych dziedzin zawodowych, mogą prowadzić prelekcje na różne tematy w klasie – jako zaproszeni goście czy w ramach wolontariatu. Szczególnie istotne jest, aby rodzice uczestniczyli w występach i pokazach prac swoich dzieci.

5. Lekcje otwarte dla rodziców

Oczywiście zaproszenie wszystkich rodziców na wszystkie lekcje jednocześnie nie jest możliwe. Rodzice powinni jednak mieć możliwość przyjrzenia się wybranej lekcji (w uzgodnieniu z nauczycielem i dyrektorem), zwłaszcza jeśli ich dziecko sprawia problemy na tej właśnie lekcji. Czasami rodzice są również zapraszani na lekcje pokazowe, integrujące różne dziedziny nauczania, wykorzystujące ciekawe metody, na przykład dramy, przedstawienia. Warto realizować (poza lekcjami) przedstawienia dla rodziców i wystawiać je na zebraniach – angażuje to dzieci, rodziców i nauczycieli, integruje wszystkie strony procesu nauczania, zbliża je do siebie i buduje więź.

6. Ankiety dla rodziców

Zadaniem nauczyciela jest dobrze poznać możliwości i potrzeby uczniów. Poznanie nie będzie nigdy pełne bez zorientowania się w sytuacji rodzinnej, społecznej, materialnej uczniów. Nauczyciele mogą rozmawiać z rodzicami o sytuacji ucznia, prosić o poinformowanie – w razie gdyby sytuacja uległa zmianie lub gdyby była potrzebna doraźna pomoc. Jedną z form uzyskania informacji jest ankieta przeznaczona dla rodziców, którą wypełniają rodzice uczniów klasy wychowawczej. Opracowanie takiej ankiety poleca się każdemu nauczycielowi – wychowawcy klasy, aby usprawnić przekaz informacji na temat uczniów. Ankieta może zawierać np. pytania o liczbę osób mieszkających z uczniem, liczbę osób w rodzinie ucznia, funkcjonowanie

ucznia w domu rodzinnym, sytuację materialną/społeczną rodziny, dane rodziców, sposób uzyskania z nimi kontaktu w razie problemów z dzieckiem, miejsce pracy rodziców, przebyte choroby ucznia, dodatkowe uzdolnienia dziecka³⁹.

7. Szkolenia dla nauczycieli i rodziców

Rodzice mogą uczestniczyć w specjalnych szkoleniach (organizowanych często w szkole) dotyczących tego, jak zwiększać swoje kompetencje wychowawcze, jak współpracować z dziećmi, jak widzieć w nauczycielu przyjaciela, nie wroga, jakie udoskonalenia stosować, aby dzieci chętniej się uczyły. Takie działania nazywane są **pedagogizacją rodziców**. Szkolenia mogą dotyczyć także możliwości dalszej edukacji dzieci. Mogą one być organizowane przez nauczycieli bądź przez specjalnych trenerów (na potrzeby zasygnalizowane przez szkołę). Obecnie powstają „uniwersytety pedagogiczne”⁴⁰, w ramach których rodzice mogą uczestniczyć w wykładach i zajęciach dotyczących szkolnictwa. Szkoła powinna także zadbać o to, aby rodzice dobrze poznali jej ofertę dydaktyczną – można organizować tzw. drzwi otwarte, a także reklamować ofertę szkoły poprzez plakaty czy ulotki.

Bardzo często zdarza się, że uczniowie uczestniczą (w ramach zajęć szkolnych) w warsztatach psychologicznych na temat uzależnień od alkoholu i narkotyków, pierwszej pomocy, stosowania dopalaczy. Warto byłoby przeszkolić w tym zakresie także rodziców uczniów – np. po to, aby umieli rozpoznać, czy ich dziecko znajduje się pod wpływem substancji psychoaktywnych.

Nauczyciele również mogą się kształcić – szczególnie w zakresie odpowiedniej komunikacji z rodzicami – jak nawiązać i podtrzymać kontakt, jak dbać o spełnienie zasad dobrej współpracy, jak przekazywać rodzicom informacje, jak radzić sobie z rodzicami, którzy sprawiają problemy w kontaktach. To ostatnie bywa szczególnie istotne, gdyż nieodpowiednie postawy rodziców mogą znacznie zaburzać komunikację z nauczycielem.

Rodzic może wykazywać postawy utrudniające komunikację. Może zachowywać się **agresywnie, roszczeniowo**, żywić pretensje (uzasadnione lub nieuzasadnione) do nauczyciela, domagać się od nauczyciela konkretnego zachowania. Rolą nauczyciela jest zachować spokój, wysłuchać wszelkich argumentów rodzica, przekazać mu swoje stanowisko i uzgodnić – często na zasadzie kompromisu – plan postępowania wobec ucznia. Nauczyciel powinien zachować się asertywnie, wymagać wysłuchania i szacunku – jako istota ludzka, przedstawiciel oświaty oraz po prostu osoba, która posiada wiedzę na temat ucznia.

Zdarzają się także rodzice prezentujący **postawę obronną, poddający w wątpliwość opinie**

---

³⁹Pomysły własne, po konsultacjach z nauczycielami – wychowawcami z ponadtrzydziestoletnim stażem pracy w szkołach na różnych szczeblach nauczania.

⁴⁰Januszek C., *Współpraca ze środowiskiem rodzinnym uczniów*,

<http://www.profesor.pl/publikacja,7019,Artykuly,Wspolpraca-ze-srodowiskiem-rodzinnym-uczniow> [data dostępu: 18.10.2010].

nauczycieli, za wszelką cenę broniący swoich dzieci (które według nich nigdy nie zrobiły nic złego w szkole i w domu). Takiego rodzica trzeba przekonać, że mogą istnieć różne punkty widzenia, można go skonfrontować z innymi nauczycielami oraz dyrektorem szkoły, należy szczegółowo opisać zachowanie ucznia i nie oskarżać rodzica o stan rzeczy, tylko wspólnie zastanowić się nad rozwiązaniem sytuacji.

Rodziców **niezorientowanych** w sytuacji ucznia należy szczegółowo poinformować o funkcjonowaniu ucznia w szkole, zmotywować do pracy z dzieckiem, uświadomić konsekwencje sprawowania roli rodzica.

Rodziców **bezzradnych** należy wspierać, informować o możliwościach pracy z dzieckiem, korzystania z pomocy szkolnej oraz pomocy różnych instytucji wyspecjalizowanych w profesjonalnym pomaganiu (na przykład poradni psychologiczno-pedagogicznych). Rodzicom należy podać listę placówek, do których mogą się zgłosić w celu uzyskania konkretnej porady.

Współdziałanie nauczycieli ze środowiskiem

Warto, aby nauczyciele uczestniczyli w życiu uczniów, orientowali się w ważnych dla nich kwestiach. Znajomość środowiska oznacza także znajomość zagrożeń z nim związanych. Nauczyciel powinien zaznajomić uczniów z instytucjami, do których mogą zgłosić się po pomoc w trudnych sytuacjach. Powinien także uświadomić uczniów, jak bronić się przed złym wpływem środowiska, a także jak wykorzystać jego motywujący wpływ. Dobrze byłoby, aby w tym celu uczniowie poznali reguły **zachowania asertywnego**. Nauczyciele także powinni je znać i stosować w komunikacji z uczniami, ich rodzicami oraz innymi nauczycielami i dyrektorem w placówkach oświatowych.

Z **zachowaniem asertywnym** mamy do czynienia wtedy, gdy postępujemy zgodnie z naszymi przekonaniem i poglądami, w zgodzie ze sobą, a jednocześnie bez szkody dla innych ludzi⁴¹. Przeciwnością zachowania asertywnego jest **zachowanie agresywne**, gdy dochodzi do pogwałcenia praw innych, oraz **zachowanie uległe**, gdy dochodzi do pogwałcenia naszych własnych praw, na co my się godzimy. W zachowaniu asertywnym chodzi bowiem także o to, by chronić własną godność i umieć odmawiać, gdy się na coś nie zgadzamy⁴².

Zachowanie asertywne zakłada:

- wypowiedzianie (jawne) swoich myśli, poglądów, odczuć, także uczuć negatywnych;

---

⁴¹Por. Hartley M., *Asertywność – sztuka umiejętnej stanowczości*, Wydawnictwo JK, Łódź 2006.

⁴²Król-Fijewska M., *Stanowczo, łagodnie, bez lęku, czyli 13 wykładów o asertywności*, Wydawnictwo Intra, Warszawa 1993.

- sprzeciwianie się temu, co dzieje się wbrew nam;
- proszenie o pomoc, jeśli jej potrzebujemy;
- prawo do zmiany swojego stanowiska i opinii;
- prawo do uczenia się na próbach i błędach;
- odpowiedzialność za swoje czyny;
- szacunek do wyborów innych ludzi, ale połączony z umiejętnością krytyki;
- chwalenie innych, jeśli na to zasługują;
- przyjmowanie pochwał;
- umiejętność informowania innych o swoich potrzebach;
- niezgodę na zachowania agresywne, upokarzające innych.

Zachowanie asertywne jest bardzo przydatne w momencie kiedy inny człowiek chce coś osiągnąć naszym kosztem, chce nas namówić do postąpienia wbrew naszej woli. **Jak odmawiać asertywnie**⁴³? Najlepiej powiedzieć „**nie**” w sposób stanowczy, aby uciąć komentarze i dalsze dyskusje. Dobrze jest odpowiadać krótko: „**Nie, dziękuję**” bądź „**Nie, nie zrobię tego**”. Nie musimy czuć się w obowiązku aby podawać przyczyny i mnożyć argumenty podjętej decyzji (lepiej tego nie czynić). Warto podkreślać, że to nasza decyzja i mamy do niej prawo, a także informować o własnych odczuciach w związku z przeżywaną sytuacją. Pomocne okazuje się stosowanie **komunikatów „ja”** – mówienie „Zdecydowałam/em...”, „Uważam...”, „Czuję się...”, „Według mnie...”, „Zrobię to i to...”, „Widzę to w taki sposób...”. Istotnym jest, żeby wyrażać swoje zdanie tonem spokojnym i naturalnym, pozbawionym zarówno agresji, jak i uległości wobec rozmówcy.

Zachowanie asertywne przynosi wiele korzyści.

Bardzo ważne: **ZACHOWANIA ASERTYWNEGO MOŻNA SIĘ NAUCZYĆ!**

Współpraca ze środowiskiem oznacza także bezpośrednią współpracę z instytucjami lokalnymi w celu rozwiązania problemów uczniów oraz rozwijania ich potencjału, między innymi intelektualnego. Będą to instytucje takie jak⁴⁴:

- **Poradnie psychologiczno-pedagogiczne** (badające dojrzałość szkolną, intelekt ucznia, jego możliwości szkolne; doradzające w wyborze dalszej edukacji, nastawione na rozwiązywanie problemów ucznia, diagnozujące dysleksję czy zespół nadpobudliwości psychoruchowej – ADHD).

Znajomość adresów poradni, do których można skierować ucznia, jest bardzo istotna. Poniżej znajduje się kilka adresów poradni w województwie śląskim⁴⁵:

⁴³Ibidem.

⁴⁴Mikołajczyk D., *Program współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*, <http://www.edukacja.edux.pl/p-2888-program-wspolpracy-szkoly-ze-srodowiskiem.php> [data dostępu: 20.10.2010].

⁴⁵Za: http://dysleksja-poradnik.org/index.php?n=pages/adresy_slaskie [data dostępu: 19.10.2010].

- Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna Nr 1, Ośrodek Profilaktyki i Terapii, ulica Inwalidów 4, 43–300 Bielsko-Biała, tel. (33) 8111253;
- Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna Nr 1, ulica Rataja 14, 40–837 Katowice, tel. (32) 2542312;
- Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna, ulica Okrzei 1, 41–400 Mysłowice, tel. (32) 2225203, www.ppp.myslowice.bip.info.pl, e-mail: poradniapsychped@myslowice.pl;
- Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna Nr 1, ulica Sucha 21, 41–200 Sosnowiec, tel. (32) 2661471, www.poradnia.of.pl, e-mail: ppl@sosnowiec.edu.pl;
- Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna Nr 2, ulica Koszalińska 53, 41–219 Sosnowiec, tel. (32) 2633034, e-mail: pp2@sosnowiec.edu.pl;
- Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna, ulica Gen. Andersa 16, 43–100 Tychy, tel. (32) 2272392, www.poradniapp.tychy.pl, e-mail: poradnia@poradniapp.tychy.pl.

Pełny wykaz poradni znajduje się m.in. na stronie internetowej:

http://dysleksja-poradnik.org/index.php?n=pages/adresy_slaskie

- **Policja, pogotowie czy straż pożarna** (organizujące pokazy dla dzieci, prelekcje, ćwiczenia związane ze zdrowiem, ratowaniem życia, udzielaniem pierwszej pomocy, bezpieczeństwem, odpowiedzialnością prawną).
- **Kościóły** (organizujące spotkania z ludźmi kościoła, rekolekcje, wystawy).
- **Biblioteki i domy kultury** (oferujące dostęp do książek i czasopism, do Internetu, organizujące spotkania literackie, teatralne czy muzyczne, spotkania z ludźmi kultury, wydarzenia sportowe, konkursy itp.).
- **Ośrodki zdrowia** (organizujące profilaktyczne prelekcje i ćwiczenia, a także badania lekarskie).
- **Ośrodki pomocy społecznej** (np. miejski ośrodek pomocy społecznej, dom pomocy społecznej – organizujące pomoc dla osób z trudnościami materialnymi, może to być sfinansowanie żywienia dziecka w szkole, sfinansowanie podręczników, wycieczek, wyjść w teren, ale także przekazanie pomocy materialnej na opiekę i wychowanie dziecka).
- **Przedstawiciele władz** (samorząd, Rada Miejska, sołtys czy Prezydent Miasta – oferujący dofinansowanie szkoły, uczestniczący w szkolnych imprezach, spotkaniach, szerzący wiedzę na temat pracy urzędów i władz).
- **Inne szkoły czy przedszkola** (organizujące spotkania kulturalne, konkursy, imprezy szkolne).

Współpraca nauczycieli z rodzicami/opiekunami dzieci i środowiskiem lokalnym stanowi wsparcie harmonijnego rozwoju ucznia, zapewnia dziecku lepszą opiekę wychowawczą oraz pozwala urozmaicić formy nauczania i spędzania przez dziecko wolnego czasu przy wykorzystaniu licznych ofert środowiska lokalnego (kulturalnych, zdrowotnych czy sportowych). Dobrze jest, gdy placówki edukacyjne już na poziomie wczesnoszkolnym prowadzą aktywną współpracę z różnymi instytucjami. W dużym stopniu współpraca ta zależy od zaangażowania i inicjatywy nauczycieli. Jeśli potrafią oni włączać w pracę dydaktyczną różne formy dodatkowej aktywności uczniów w najbliższym środowisku społecznym czy regionie, to w znacznym stopniu przyczyniają się w ten sposób do podniesienia efektywności uczenia się ich wychowanków.

5. Doskonalenie umiejętności efektywnej komunikacji

Elementy procesu komunikacji

Chcąc efektywnie współpracować z uczniami i ich rodzicami, trzeba zadbać o prawidłową komunikację – o to, aby komunikaty nadawców zostały właściwie zrozumiane i zinterpretowane przez odbiorców. W procesie komunikacji uczestniczą bowiem dwie strony: **nadawca i odbiorca**. Nadawca to osoba, która kieruje do kogoś komunikat, zaś odbiorca to osoba, która powinna go odczytać i zrozumieć. Odbiorca to nie zawsze tylko jedna osoba, może ich być więcej – tak dzieje się właśnie w klasie, gdzie grupa dzieci/młodzieży odbiera komunikaty nauczyciela. Podobnie jest w przypadku odbiorców programów telewizyjnych. Zanim komunikat trafi do odbiorcy, nadawca musi go zakodować, czyli przełożyć na zrozumiały **kod**, jasny dla tego, kto będzie go odczytywał. Kiedy odbiorca odczytuje i interpretuje komunikat, dokonuje jego odkodowania.

W komunikacji uczestniczy jeszcze **kanał komunikacyjny**, czyli sposób odbierania przekazu – wyróżniamy kanał wzrokowy, słuchowy i czuciowy. Przekazywane treści trafiają do różnych kanałów, każda osoba posiada inny dominujący kanał, którym najlepiej odbiera i zapamiętuje różne komunikaty.

Komunikacja jednostronna i dwustronna

Komunikację możemy podzielić na **jednostronną i dwustronną**⁴⁶. W komunikacji jednostronnej tylko jedna osoba pozostaje aktywna, kieruje pewien przekaz i nie otrzymuje żadnych informacji zwrotnych od drugiej strony, odbiorca nie może również zadać żadnych pytań oraz pozostawić własnych komentarzy. Taka komunikacja może bardzo utrudniać właściwe zrozumienie przekazu, gdyż odbiorca nie może w żaden sposób sprawdzić, czy właściwie odczytuje słowa nadawcy – prowadzi to do nieporozumień i konfliktów. Komunikacja dwustronna zaś oznacza, że odbiorca może zadawać pytania, dodawać swoje uwagi i nawiązać dialog z nadawcą, który może na wszystkie pytania odpowiedzieć.

Komunikacja dwustronna jest szczególnie ważna w szkole – pomiędzy nauczycielem a uczniem. Nauczyciel nie powinien korzystać z komunikacji jednostronnej, czyli z podawania uczniom gotowej wiedzy w formie wykładu. Zadaniem nauczyciela jest zorganizowanie procesu nauczania tak, aby to uczniowie wyciągali wnioski, dochodzili do pewnej wiedzy i ćwiczyli umiejętności. Nauczyciel powinien oczywiście ten proces kontrolować i korygować wszelkie nieścisłości. Informacja zwrotna pochodząca od uczniów jest niezwykle cenna dla nauczyciela

---

⁴⁶ Johnson D. W., *Podaj dłoń*, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Warszawa 1992.

– jest to źródło wiedzy o tym, czy poprawnie wykonuje on swoją pracę, czy stosuje właściwe metody, czy dobrze motywuje uczniów, czy dobrze rozwiązuje sprawy wychowawcze. Uczniowie również powinni otrzymywać od nauczycieli informacje zwrotne na temat ich postępów, uwarunkowań ich ocen itp. Różnice między dwoma rodzajami komunikacji dobrze obrazuje tabela poniżej.

Tabela 5. Komunikacja jednostronna i dwustronna

	Komunikacja jednostronna	Komunikacja dwustronna
Kierunek	od nadawcy do odbiorcy	od nadawcy do odbiorcy i na odwrót
Informacja zwrotna	nie istnieje	istnieje
Przykład	program emitowany w telewizji, wykład, książka, artykuł	dialog dwóch znajomych na temat ich wspomnień ze szkoły podstawowej
Czas	zabiera mniej czasu	potrzeba więcej czasu (by np. ustosunkować się do informacji zwrotnych)
Dokładność i precyzja	niewielka	duża
Zrozumienie komunikatu przez odbiorcę	może być niskie	istnieje duże prawdopodobieństwo, że będzie wysokie

Źródło: opracowanie własne, na podstawie Johnson D. W., *Podaj dłoń*, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Warszawa 1992.

Rola komunikacji niewerbalnej

Warto pracować nad jakością **komunikatów słownych** kierowanych do odbiorców, ale również nad **komunikacją niewerbalną** (czyli nad mimiką, gestami, intonacją, postawą ciała, kontaktem wzrokowym z rozmówcą, siłą i natężeniem głosu, spójnością komunikatów niewerbalnych z wypowiedzianymi słowami, dystansem w stosunku do innych⁴⁷). Dobrze jest pamiętać o tym, aby mówić jasno, głośno i wyraźnie, tak aby słuchacze mogli bez trudu zrozumieć przekazywane przez nas treści.

Istotną rolę odgrywa także sposób poruszania się i zachowania w czasie zajęć. Jeśli nauczyciel ma otwartą postawę ciała, stoi stabilnie i swobodnie, naturalnie gestykułuje, mówi przyjaznym tonem i stara się utrzymywać dobry kontakt wzrokowy z osobami, do których się zwraca, wpływa to pozytywnie na relacje między prowadzącym a słuchaczami. Dobrą komunikację wspiera także uśmiech. Należy pamiętać również o odpowiednim stroju, w jakim występuje się

⁴⁷Por. Eicher J., *Sztuka komunikowania się*, Wydawnictwo Ravi, Łódź 1995.

wobec audytorium, gdyż świadczy to o szacunku do osób, z którymi współpracujemy.

Nieco odmiennego podejścia do komunikacji wymaga kontakt z dziećmi w wieku przedszkolnym. Komunikacja na tym etapie rozwoju odgrywa rolę kluczową, gdyż wtedy właśnie dzieci po raz pierwszy spotykają się ze swoimi rówieśnikami. Dlatego bardzo ważny jest w tym okresie prawidłowy rozwój umiejętności komunikacji z otoczeniem, z koleżankami, kolegami i wychowawcą. Nauczyciel pracujący z dziećmi w przedszkolu powinien przede wszystkim dbać o szczerzy, ciepły i empatyczny kontakt z wychowankami. Bardzo duże znaczenie w kontakcie z dziećmi pełni komunikacja niewerbalna, gdyż dzieci są niezwykle wyczulone na odbiór tego rodzaju komunikatów. Odbierają one z dużą łatwością cudze emocje i uczucia, dlatego warto w rozmowie z przedszkolakiem zarówno wsłuchiwać się w jego uczucia, jak i okazywać swoje.

W pracy z uczniami dobrze jest ponadto zwrócić uwagę na dostosowanie sposobu nauczania i rozmowy do kanałów komunikacyjnych odbiorców⁴⁸. Nie należy przerywać potoku wymowy uczniów ani dążyć do zmiany tematu, należy natomiast okazać, że się wysłuchało komunikatu, skomentować w oparciu o własne doświadczenie, udzielić opinii czy porady, jeśli jest się o nie proszonym, uzupełnić komunikat, pochwalić za wzięcie udziału w dyskusji. Nie można negatywnie oceniać uczniów ani uprzedzać się w stosunku do nich. Trzeba poświęcać im czas na lekcji – nawet jeśli wypowiedź ucznia nie wniesie nowych treści do poruszanego zagadnienia, w uczniach wykształci się przekonanie, że warto zabierać głos, wyrażać opinię, uczyć się na próbach i błędach, wyciągać wnioski, dzielić się przekonaniem.

Podczas posługiwania się komunikacją niewerbalną trzeba pamiętać, aby była ona **zgodna z komunikacją werbalną**, ze słowami kierowanymi do dzieci i ich rodziców.

Jeśli coś mówimy, nasze gesty i wyraz twarzy powinny potwierdzać nasze słowa i ich emocjonalne zabarwienie. Komunikacja niewerbalna powinna bowiem wzmacniać przekaz werbalny i czynić go wiarygodnym. Jeśli przekazujemy pozytywną wiadomość, także nasze ciało powinno wyrażać radość – można to przekazać poprzez wspomniany już uśmiech. Jest to szczególnie ważne w przypadku dzieci młodszych, które uczą się komunikacji, przyglądając się zachowaniom innych ludzi, w tym także nauczycieli.

Jeżeli w klasie czy grupie znajduje się dziecko z innego kraju lub innego obszaru kulturowego, trzeba zwrócić uwagę na różnice kulturowe w komunikacji niewerbalnej⁴⁹. Wiele gestów ma różne znaczenie, w zależności od kultury, kontynentu czy kraju. Na przykład podniesiony do góry kciuk, który w krajach europejskich oznacza, że wszystko jest dobrze, w Japonii oznacza cyfrę pięć bądź mężczyznę. Gest, który dla Polaków i Rosjan oznacza „figę

---

⁴⁸Teoria dotycząca kanałów komunikacyjnych znajdzie się w materiałach poświęconych kolejnemu warsztatowi, zatytułowanemu *Efektywne nauczanie*.

⁴⁹Leathers D., *Komunikacja niewerbalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

z makiem”, w Portugalii i Brazylii oznacza obronę, zaś w Belgii i Niemczech jest nadużyciem intymności seksualnej i obelgą.

Komunikacja typu „Ty” i typu „Ja”

Niebagatelne znaczenie w procesie komunikacji ma stosowanie komunikacji typu „Ja” i komunikacji typu „Ty”. Czym różnią się te rodzaje komunikacji? O obydwu rodzajach mówimy przy udzielaniu informacji zwrotnych drugiej osobie.

Komunikat typu „Ja” zawiera informacje dotyczące nadawcy komunikatu: jak odbiera on jakąś sytuację bądź zachowanie, jak się z nią czuje, jakie wrażenie to na nim wywołuje, jakie ma dla niego konsekwencje itp. Jest to element emocjonalny komunikatu.

Komunikat typu „Ty” stanowi ocenę odbiorcy – najczęściej jest formą krytyki jego samego jako osoby, nie jego zachowania. Taki komunikat ma często na celu atak na daną osobę, poniżenie jej, chęć udowodnienia jej, że wszystko robi źle, bez uszczegółowienia, co konkretnie nadawca ma na myśli. W komunikacie typu „Ja” może być miejsce zarówno na wskazanie, jakie zachowanie zostało źle odebrane, jak i na wskazanie możliwości poprawy błędu.

Ważne jest, aby wypowiadać komunikat w pierwszej osobie liczby pojedynczej (unikać drugiej osoby liczby pojedynczej), a ponadto podawać przyczynę, z racji której nadawca czuje się właśnie tak a nie inaczej. Warto także zaczynać zdanie od na przykład: „Ja widzę to tak...”, „Myślę...”, „Uważam...”, „Według mnie...”.

Poniższa tabela ukazuje przykłady opisanych komunikatów.

Tabela 6. Komunikaty typu „Ja” i „Ty”

KOMUNIKAT TYPU „JA”	KOMUNIKAT TYPU „TY”
Bardzo mi przykro, że się spóźniłeś, bo musiałam długo na ciebie czekać i zmarzłam. Na drugi raz najlepiej zadzwoń, że będziesz trochę później.	Zawsze się spóźniasz! Nigdy nie możesz przyjść na czas, to oburzające!
Zauważyłam, że wkradł się tutaj błąd. Popatrz, tu powinno być 5, a jest wpisane 4. Zawsze warto sprawdzić przed oddaniem, czy wszystko się zgadza.	Jak zwykle źle zrobiłaś zadanie, nigdy nie możesz się nauczyć odejmować prawidłowo!
Myślę, że można jeszcze popracować nad innymi rozwiązaniami.	Przecież ty nie potrafisz nawet znaleźć dobrego rozwiązania!

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eicher J., *Sztuka komunikowania się*, Wydawnictwo Ravi, Łódź 1995.

Stosowanie wobec uczniów komunikatów typu „Ty” może spowodować u nich reakcję obronną, chęć odparcia ataku bądź też chęć wycofania się z kontaktu z nauczycielem.

Uczniowie nie będą wiedzieli, co tak naprawdę robią źle, a tym bardziej, jak mogą się poprawić. Odbiorą komunikat, że ich złe zachowanie to ich wyłączna wina, a także, że nie ma w nich żadnych pozytywnych stron, tylko same negatywne. Zniechęci to ich do dalszych działań w danej dziedzinie, odbierze motywację i wiarę w sukces, może spowodować obniżenie samooceny

wychowanków.

Warto posługiwać się komunikatami typu „Ja”, dzięki którym uczniowie będą umieli wskazać, jakie błędy popełniają i jak mają pracować nad sobą, aby na przyszłość unikać popełniania tego typu błędów. Komunikaty typu „Ja” mogą ponadto pomóc uczniom i rodzicom zrozumieć sytuację nauczyciela. Dzięki takim komunikatom uczniowie mogą też lepiej zrozumieć konsekwencje swojego działania.

Aktywne słuchanie

Należy kształcić uczniów w kierunku **aktywnego słuchania** innych, siebie nawzajem, nauczyciela oraz każdej osoby, która zwraca się do nich z komunikatem. Jakie techniki mogą nam pomóc w pracy nad aktywnym słuchaniem (bardzo przydatnym w szkole, gdzie każdy uczeń powinien mieć prawo głosu i powinien zostać wysłuchany)⁵⁰?

Przede wszystkim warto zadbać o przyjazne i otwarte nastawienie do rozmówcy oraz wyrażać je gestami, ruchami ciała i innymi środkami mowy niewerbalnej (np. można zwrócić się w jego stronę, utrzymywać z nim kontakt wzrokowy, potakiwać mu, kiwać głową, okazywać niewerbalnie, że się go słucha). Można stosować także słowne techniki aktywnego słuchania, które polegają na reakcji na dany komunikat przez komentarz słowny.

Może to być krótkie streszczenie – własnymi słowami – cudzej wypowiedzi (parafraza), odzwierciedlenie uczuć rozmówcy, komentarz słowny może również zostać wyrażony w formie pytań, które precyzują niektóre kwestie (zob. tabela 7).

Nauczyciel może w czasie warsztatów trenować umiejętności posługiwania się tymi technikami, a następnie przekazać wiedzę o nich uczniom, aby mogli ich używać w codziennej komunikacji, nie tylko w szkole, ale także poza nią.

---

⁵⁰Por. McKay M., Davis M., Fanning P., *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.

Tabela 7. Wybrane techniki aktywnego słuchania, pomocne w pracy z uczniami

Parafraza	Odzwierciedlanie uczuć	Doprecyzowanie, zadawanie pytań
<p>Używanie własnych słów do powiedzenia tego, co chciał powiedzieć rozmówca. Pozwala upewnić się, czy właściwie zrozumieliśmy wystosowany przekaz, a w rozmówcy wyrabia przekonanie, że dotarł do nas jego komunikat. Parafraza jest szczególnie ważna w rozmowie z uczniem na temat jego sytuacji, problemów, trudności – aby udzielić należytej pomocy, musimy postawić właściwą diagnozę, opartą na rzetelnej komunikacji.</p>	<p>To pokazanie rozmówcy, że właściwie odebraliśmy jego uczucia; sprawia ono, że rozmówca czuje się zrozumiany. Używanie tej formy aktywnego słuchania jest związane z okazywaniem drugiej osobie empatii. Sugeruje to uczniom, że jesteśmy wrażliwi na ich uczucia, przeżycia, emocje, że liczy się nie tylko nauka, ale też osobiste odczucia uczniów i ich funkcjonowanie. Odzwierciedlanie uczuć jest również bardzo ważne w rozmowie o sytuacji uczniów, w próbie pomocy i w zażegnaniu konfliktów pomiędzy uczniami.</p>	<p>Służy lepszemu i przede wszystkim dokładniejszemu przekazowi informacji. Słuchacz może dopytać o wszystko, co wydaje mu się niejasne, nieprecyzyjne lub co go szczególnie zainteresowało bądź wydaje mu się bardzo istotne. Stosowanie dookreślenia może pomóc w nauce udzielania pełnych informacji, zwracania uwagi na rzeczy ważne. Zawsze lepiej poprosić o doprecyzowanie i odpowiedź na pytanie, niż niewłaściwie zrozumieć komunikat.</p>
<p>Przykłady parafraz:</p> <p><i>Jeśli właściwie zrozumiałem/am...</i></p> <p><i>Chciałeś/aś przekazać mi, że...</i></p> <p><i>Miałeś/aś na myśli to, że...</i></p> <p><i>Jeśli dobrze odebrałem/am twoje słowa...</i></p>	<p>Przykłady odzwierciedlenia uczuć:</p> <p><i>Wydaje mi się, że czujesz...</i></p> <p><i>Rozumiem, że poczułeś się wtedy jak...</i></p> <p><i>Widzę, że czujesz się z tym tak...</i></p> <p><i>Na pewno bardzo cię to zdenerwowało/ucieszyło /zmartwiło/zaskoczyło itp...</i></p>	<p>Przykłady doprecyzowania:</p> <p><i>Czy możesz powiedzieć o tym coś więcej?</i></p> <p><i>Czy mógłbyś/mogłabyś mi wytłumaczyć, jak...</i></p> <p><i>Czy to oznacza, że...</i></p>

Zródło: opracowanie własne na podstawie McKay M., Davis M., Fanning P., *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.

Aktywne słuchanie wymaga zaangażowania wszystkich stron komunikacji: zarówno uczniów, nauczycieli, jak i rodziców. Uczniowie powinni aktywnie wsłuchiwać się w polecenia i uwagi nauczycieli, rodzice w informacje pochodzące od swoich dzieci oraz od pracowników placówek oświatowych. Nauczyciele muszą być wrażliwieni na wszelkie sygnały ze strony dzieci, powinni uważnie przysłuchiwać się także uwagom rodziców. Wszyscy uczestnicy interakcji mogą wpływać na proces komunikacji, usprawniać go, ale niestety także zakłócać. Komunikacja wymaga chęci zrozumienia osób w niej uczestniczących, wysłuchania ich i dokonania interpretacji ich przekazu zgodnie z intencją.

Negocjowanie w szkole

W szkole czy przedszkolu bardzo często pojawiają się nieporozumienia. Wynika to z faktu, że zarówno każdy uczeń, jak i nauczyciel, jest odrębną jednostką, z innym temperamentem i osobowością, innym stylem uczenia się czy przekazywania wiedzy, a także innym sposobem radzenia sobie w sytuacji stresowej itd. W większości przypadków wszyscy uczniowie traktowani są podobnie i muszą wykonywać podobne czynności, brać udział w lekcjach, sprawdzianach wiedzy.

Występowanie przymusu, jak również dorastanie młodych ludzi bądź też przechodzenie uczniów na inny poziom rozwoju może prowadzić do sytuacji trudnych. Porozumienie się w placówce oświatowej zdecydowanie ułatwi umiejętność negocjowania.

W prowadzeniu negocjacji wyróżniamy **trzy stanowiska**⁵¹:

- **Twarde** – taki negocjator twardo stoi na swoim stanowisku, nie godzi się na kompromisy, pragnie wygranej i uzyskania jak najwięcej od drugiej strony.
- **Miękkie** – negocjator miękki martwi się o dobro drugiej osoby, jest zorientowany na innych ludzi, często rezygnuje z własnego celu na rzecz drugiej strony.
- **Rzeczowe** – negocjator rzeczowy stosuje taktykę win-win, która oznacza, że najlepszą wygraną stanowi wygrana obu stron. Jest nastawiony na cel, ale także na utrzymanie dobrej relacji z osobą, z którą negocjuje. Wierzy w siłę kompromisu. Stanowisko rzeczowe najlepiej sprawdza się w negocjacjach. Dwa omówione wcześniej stanowiska są zdecydowanie gorsze, gdyż doprowadzają do tego, że wygrywa tylko jedna osoba. Oczywiście styl prowadzenia negocjacji należy dostosować do okoliczności oraz wyznaczonego sobie celu.

W szkole nie zawsze ostatnie stanowisko jest możliwe, gdyż to nauczyciel staje się autorytetem, który ma pewne oczekiwania wobec uczniów i który stawia im konkretne wymagania, wynikające z programu nauczania. Jednak nawet w sytuacji, w której nauczyciel nie może iść na kompromis, powinien wysłuchać ucznia i uzasadnić swoje stanowisko, odpowiednio je uargumentować. Powinien również uczyć uczniów umiejętności negocjowania, jako jednej z kluczowych umiejętności, która będzie dla nich bardzo przydatna również po ukończeniu szkoły, w dorosłym samodzielnym życiu. Negocjacje można ćwiczyć na godzinach wychowawczych, można także zorganizować uczniom w tym celu wizytę w poradni psychologiczno-pedagogicznej lub zaprosić psychologa do klasy czy grupy, aby przeprowadził trening negocjacji z dziećmi czy młodzieżą.

---

⁵¹ Nęcki Z., *Negocjacje w biznesie*, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2005.

Nie zawsze jednak ćwiczenie umiejętności negocjacyjnych wystarczy, aby uczniowie nauczyli się rozwiązywać konflikty. Jeśli trudności w porozumiewaniu się będą zbyt wielkie, nauczyciel powinien wystąpić w roli mediatora. Mediacja to zajęcie bezstronnego stanowiska, polega nie na osądzaniu i przyjęciu racji jednej strony, ale na pomocy w rozwiązaniu problemu przy zachowaniu obiektywizmu i dystansu. Rozwiązanie problemu powinno być z korzyścią dla obu stron sporu. Konieczne jest zachowanie spokoju, brak zaangażowania emocjonalnego w konflikt uczniowski, sprawiedliwa ocena sytuacji i poważne podejście do zadania, jakim jest mediacja. Jeżeli konflikt dotyczy spraw między uczniami, to oni powinni mieć wpływ na ostateczny sposób jego rozwiązania.

W sytuacji zaistnienia problemów dotyczących dzieci szczególnie ważne jest posiadanie dobrych relacji i kontaktu z ich rodzicami⁵². Trzeba ich niezwłocznie informować o zaistniałych trudnościach, jeśli sprawa tego wymaga. Oczywiście najlepiej jest porozmawiać najpierw z dziećmi (szczególnie dotyczy to dzieci starszych i nastolatków), dopiero później z rodzicami, jeżeli ich obecność jest konieczna do rozwiązania problemu. Pierwszym krokiem do zmierzenia się z problemem będzie ustalenie jego przyczyny, później można szukać środków zaradczych. Nie zawsze nauczyciel, wspólnie z uczniem i rodzicami, jest w stanie wypracować właściwy sposób poradzenia sobie z nieprawidłowością. W takich przypadkach dobrze jest poprosić o wsparcie szkolnego psychologa czy pedagoga bądź specjalistę ze współpracującej z placówką oświatową poradni psychologiczno-pedagogicznej. W sytuacji konfliktu z rodzicami dobrze jest stosować się do porad omówionych w poprzednim rozdziale (poświęconym współpracy placówki oświatowej z rodzicami uczniów).

Bariery w komunikacji

Aby skutecznie się porozumiewać, dobrze jest poznać bariery komunikacyjne, które utrudniają nam komunikację – wiedza na ten temat pozwoli skutecznie unikać zakłóceń w procesie komunikacji. Wyróżniamy bariery zewnętrzne (takie jak hałas czy szkodliwe warunki atmosferyczne) oraz wewnętrzne, związane z osobą nadawcy lub odbiorcy (na przykład z jej osobowością, emocjami, motywacją, wcześniejszymi doświadczeniami, stanem zdrowia, samopoczuciem itp.). Na przykład osoba, która czuje się chora i najbardziej zajmuje ją jej własny stan zdrowia, może inaczej zareagować na komunikat dotyczący pracy niż osoba, która jest w danym momencie zdrowa, aktywna zawodowo i zainteresowana problemem.

---

⁵²Taraszkiewicz M., *Jak uczyć lepiej? Czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1998.

Barier w komunikacji jest bardzo wiele, poniżej przedstawiono te z nich, które mogą mieć bezpośrednie znaczenie dla relacji nauczycieli i uczniów. Bariera komunikacyjna to zarówno niewłaściwe słowa, jak i zachowanie, które powoduje problemy w komunikacji⁵³.

Główne rodzaje barier komunikacyjnych⁵⁴:

- **Osądzanie** – osądzanie i ocenianie drugiej osoby, szczególnie uczniów przez nauczycieli, powoduje zamknięcie się w sobie lub chęć zareagowania agresją. Jeśli oceniamy drugą osobę, tracimy bezstronność, przestajemy być wrażliwi na jej słowa i argumenty, przypisujemy jej etykietkę i krytykujemy ją, jako ci, którzy uzurpują sobie do tego prawo. Osądzanie to bariera w komunikacji, gdyż oznacza stosowanie własnych kryteriów oceny, brak chęci właściwego zrozumienia drugiej osoby. Osądzanie oznacza również, że stawiamy siebie wyżej od innych i to właśnie my mamy rację. Zakłada ono ponadto nieomyślność osoby osądzającej – a przecież każdemu zdarza się popełniać błędy, także nauczycielom.
- **Ucieczka od problemów innych ludzi** – nauczyciele niekiedy unikają pomagania uczniom w rozwiązywaniu ich problemów, nie zauważają trudnych sytuacji lub nie poświęcają wychowankom dostatecznie wiele czasu. Tymczasem taka postawa nauczycieli przekonuje uczniów, że są zostawieni samym sobie i nie mogą liczyć na żadną pomoc ze strony wychowawców, a ich problemy pozostają niezauważone. Istnieje prawdopodobieństwo, że w przyszłości uczniowie nie będą chcieli podzielić się własnymi problemami, nie będą też prosić o pomoc ani darzyć zaufaniem wychowawcy. Ignorowanie problemów uczniów to poważny błąd wychowawczy, a także wyraz braku szacunku; zdecydowanie cierpi na tym relacja nauczyciel–uczeń. Podobnie dzieje się w relacji nauczyciel–rodzic, jeśli nauczyciel nie zajmuje stanowiska wobec zgłaszanych przez rodzica problemów. Ucieczka od problemów innych ludzi może mieć swoje źródło w niewykształceniu umiejętności poprawnej komunikacji interpersonalnej lub w braku pomysłu, jak radzić sobie z problemami. Może być też wynikiem nadmiernej koncentracji na samym sobie.
- **Decydowanie za innych ludzi** – szkoła to miejsce, w którym uczeń powinien szkolić się w samodzielnym podejmowaniu decyzji i rozumieniu konsekwencji swoich działań. Nie będzie to możliwe, jeśli nauczyciel (na przykład wraz z rodzicem) będą podejmowali za niego decyzje i ograniczali jego możliwości wyrażenia własnej woli czy światopoglądu. Takie zachowanie daje również do zrozumienia uczniom, że ich poglądy i decyzje są mniej ważne i wartościowe, uczy bezradności i zależności od innych, stawia nauczyciela wyżej od uczniów (podobnie jak w przypadku osądzania). Decydowanie za uczniów może być

---

⁵³ Bolton R. *Bariera na drodze komunikacji* [w:] Steward J. (red.), *Mosty zamiast murów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

⁵⁴ Ballard R. (red.), *Jak żyć z ludźmi. Umiejętności interpersonalne*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 1988.

spowodowane dobrą wolą nauczyciela, chęcią pomocy dzieciom i młodzieży oraz podzielenia się doświadczeniem. Odbiera to jednak inicjatywę oraz motywację do własnych prób podejmowania autonomicznych decyzji. Przykłady opisanych barier znajdują się w poniższej tabeli.

Tabela 8. Bariery komunikacyjne w praktyce

Rodzaj bariery	Bariera	Przykład
Osądzanie	obrażanie	Jesteś kompletnie do niczego.
	krytykowanie	W tym zadaniu są same błędy, nawet nie potrafisz wykonać zadania.
	chwalenie z ocenianiem	połączone Dobrze to zrobiłeś, ale następnym razem zrób to szybciej.
	orzekanie	Zdecydowanie lepiej wyglądasz w krótszych włosach, w długich sprawiasz wrażenie zbyt chudej osoby, więc lepiej je obcinaj.
Ucieczka od problemów innych osób	doradzanie	Ja bym to załatwiła zupełnie inaczej. Zrób to tak, a na pewno odniesiesz sukces.
	pocieszanie	No co ty, nie przejmuj się, na pewno wszystko będzie dobrze.
	zmienianie tematu	Ech, tak to bywa. A wiesz, w jakim fajnym sklepie byłem wczoraj? Znalazłem tam...
	logiczne argumentowanie	Najpierw trzeba zrobić to i tamto, a dopiero na końcu..., co spowoduje... O tym nie ma co dyskutować.
Decydowanie za innych ludzi	rozkazywanie	Przyjdź do mnie natychmiast i przeproś.
	nadmierne zadawanie pytań	Chyba nie idzie ci to dobrze? Masz z tym problemy? Sądziłeś, że sobie nie poradzisz?
	moralizowanie	Ja w twoim wieku nawet bym o tym nie myślała, przecież to niestosowne.
	grożenie	Jeśli nie zrobisz tego w tej chwili, zadam ci dziesięć następnych zadań.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ballard R. (red.), *Jak żyć z ludźmi. Umiejętności interpersonalne*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 1988.

Oprócz wymienionych barier można też mówić o⁵⁵: braku wzmocnienia pozytywnego (czyli o udzielaniu uczniowi samych informacji negatywnych, bez doceniania jego dobrych stron i jego starań), o stereotypowym postrzeganiu uczniów (na przykład stwierdzaniu, że chłopcy są lepsi w matematyce, a dziewczynki w śpiewaniu), o niedostosowaniu języka do poziomu rozwoju

⁵⁵ Pufal P., *Klucz do skutecznej komunikacji: jak rozmawiać, by osiągnąć zamierzony efekt?*, Internetowe Wydawnictwo Złote Myśli, Gliwice 2006.

uczniów czy o niezgodności komunikacji werbalnej z niewerbalną, o czym była już mowa. Wszystkich tych barier należy się wystrzegać w celu właściwego zrozumienia przez ucznia komunikatu nauczyciela oraz w celu zachowania szacunku i poszanowania praw obu stron uczestniczących w procesie komunikacji.

Nauczyciel jest niewątpliwie jedną z najbardziej znaczących osób w życiu dziecka – ucznia, przez co wywiera przemożny wpływ na psychikę młodego człowieka. Jednak jego rola nie sprowadza się, a przynajmniej nie powinna sprowadzać się jedynie do przekazywania wiedzy. Pedagog powinien poznać ucznia, rozpoznać jego predyspozycje psychiczne. Niezbędnym narzędziem służącym do tego celu są umiejętności interpersonalne, a więc takie, które odgrywają istotną rolę w relacjach międzyludzkich. Umiejętności interpersonalne należy rozpatrywać na czterech podstawowych płaszczyznach⁵⁶:

- wzajemnego poznania i zaufania, obejmującego otwartość, samoświadomość, samoakceptację i zaufanie;
- efektywnego porozumiewania się i jednoznacznego zrozumienia, rozumianego jako ściśle, precyzyjne przekazywanie myśli, uczuć i emocji, w tym przede wszystkim tych pozytywnych, takich jak ciepło i sympatia;
- wywierania na siebie wzajemnego wpływu i wzajemnego udzielania sobie pomocy, tożsamego z komunikowaniem akceptacji i wsparcia, konstruktywnego podejścia do kłopotów, umiejętnością dodawania otuchy i pocieszenia i wpływania na zachowanie innych;
- konstruktywnego rozwiązywania konfliktów i problemów, pojmowanego jako nieszablonowe, twórcze podejście do problemów interpersonalnych, konstruktywne konfrontowanie się.

Nauczyciel, który poprzez wywarcie na uczniach odpowiedniego wrażenia, chce w ich oczach uchodzić za osobę wiarygodną, posiadającą u nich autorytet, musi posiadać wszystkie powyższe umiejętności.

Autoprezentacja w przypadku nauczyciela polega na jak najbardziej wiarygodnym przedstawieniu swojej osoby, w celu nakłonienia uczniów do postępowania w z góry zaplanowany i oczekiwany przez niego sposób. Jest to o tyle ważne, że jeśli nauczycielowi, który z definicji jest odpowiedzialny za wychowanie i ukształtowanie młodego pokolenia, nie uda się wywrzeć na uczniach pozytywnego pierwszego wrażenia, prowadzony przez niego proces dydaktyczny i wychowawczy będzie z góry skazany na porażkę.

---

⁵⁶ Czajkowska A., *Nauczyciel – doradca, przyjaciel, terapeuta*, http://www.wsp.krakow.pl/biblio/pliki/czajkowska_01.pdf [data dostępu: 09. 02. 2011].

W celu jak najlepszego zaprezentowania się nauczyciel powinien rozpoznać swoje słabe i mocne strony⁵⁷. Powinien przy tym pamiętać, że zarówno popadanie w nadmierną skromność, jak i zbytnia przesada w eksponowaniu swoich największych zalet nie jest wskazana. Nadmierna skromność może obrócić się przeciwko nauczycielowi. Uczniowie, którzy zaczną postrzegać go jako osobę słabą, niezaradną, pozbawioną charakteru, będą starali się nim manipulować⁵⁸. Nauczyciel, który zachowuje się jak megaloman, również nie zbuduje u uczniów autorytetu, bowiem młodzież jest wyczulona na wszelkiego rodzaju sztuczność i przybieranie póz.

Niezwykle ważne w przypadku nauczyciela jest również trzymanie na wodzy swoich emocji. Musi on więc zaprezentować się jako człowiek opanowany, w czym przejawia się poczucie jego własnej wartości i akceptacji ze strony środowiska, w którym pracuje. Poza tym umiejętność okiełznania własnych emocji sprawia, że uczniowie nie ustosunkują się do nauczyciela wrogo i niechętnie.

Nauczyciel, który posiadał niezbędne w jego pracy umiejętności interpersonalne i opanował umiejętności autoprezentacji, jest w stanie nawiązać właściwy kontakt z uczniami, stworzyć przyjazną atmosferę, zintegrować ich, zmotywować do pracy i wspólnego rozwiązywania problemów.

---

⁵⁷ Pradelok S., *Autoprezentacja – nauczyciel – uczeń*, <http://www.radiowaporadnianastolatka.info/drukuj.php?id=21> [data dostępu 10. 02. 2011].

⁵⁸ Ibidem.

6. Dyskryminacja w placówce oświatowej i jej przeciwdziałanie

Nauczyciel jako dobry wychowawca jest zobowiązany traktować wszystkich uczniów **w jednakowy sposób i nie dopuszczać do jakichkolwiek form dyskryminacji**. Jego zadanie to również kształtowanie w uczniach takich postaw, które będą dowodem tolerancji i otwartości. Warto, aby nauczyciel zapoznał uczniów z terminem dyskryminacji, aby dyskutował o formach dyskryminacji, z jakimi dzieci się spotkały lub o jakich słyszały. Poleca się takie prowadzenie lekcji wychowawczych, aby uczulać dzieci na problemy dyskryminacji w naszym kraju i na świecie. Dobrze jest, gdy pedagodzy już od przedszkolnego etapu nauczania zwracają uwagę na te kwestie w procesie wychowawczym. Dla nauczycieli i uczniów najważniejsze jest zagadnienie dyskryminacji w placówce oświatowej, gdyż dotyczy ono bezpośrednio zainteresowanych stron.

Dyskryminacja to nierówne traktowanie osób ze względu na ich szczególne cechy, zachowanie, przekonania czy dysfunkcje. **Z jaką dyskryminacją mamy do czynienia w szkole (czy przedszkolu)?** Mówimy o dyskryminacji ze względu (między innymi) na⁵⁹:

1. Wiek

Na przykład starsi uczniowie stosują przemoc fizyczną i psychiczną wobec uczniów młodszych. Dyskryminacja ze względu na wiek może dotyczyć także nauczycieli, zdarza się, że na radach pedagogicznych większe prawo głosu mają starsi nauczyciele jako bardziej doświadczeni (nie zawsze bierze się pod uwagę kompetencje). To działa również w drugą stronę – przy zatrudnianiu bardziej cenieni są młodszy nauczyciele, jako osoby bardziej kreatywne i elastyczne, posiadające mniejsze wymagania finansowe itd. Bywa jednak też tak, że młodzi nauczyciele pozostają bezrobotni, gdyż niektórzy pracodawcy kierują się jedynie stażem pracy przy zatrudnianiu nowych osób.

2. Płeć

Chłopcy stosują różne formy dyskryminacji wobec dziewczynek i odwrotnie, nauczyciele często faworyzują chłopców na zajęciach, używają męskich końcówek rzeczowników czy czasowników, stosują zazwyczaj formę „uczeń (podczas gdy powinniśmy mówić o „uczniu”, ale też „uczennicy). W placówkach oświatowych pracuje o wiele więcej nauczycielek niż nauczycieli – według danych Głównego Urzędu Statystycznego sprzed kilku lat (rok 2003), na 337 kobiet – nauczycielek przypada tylko 100 nauczycieli – mężczyzn⁶⁰. Mężczyźni często rezygnują z aplikowania do szkół ze względu na zbyt niskie wynagrodzenie – dlaczego jednak uważa się, że wynagrodzenie to odpowiada potrzebom kobiet? Z dyskryminacją kobiet w szkole także mamy do

⁵⁹Majewska E., Rutkowska E., *Równa szkoła – edukacja wolna od dyskryminacji*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice 2008.

⁶⁰Bednarska M., *Feminizacja zawodu* [w:] „Edukacja i dialog” nr 2, 2009.

czynienia – więcej mężczyzn niż kobiet obsadzonych jest w funkcji dyrektora i wicedyrektora placówki oświatowej.

3. **Pochodzenie, status materialny czy rasę**

Uczniowie o innym kolorze skóry czy innej narodowości (a także uczniowie biedniejsi) są wyśmiewani, spotykają się z negatywnymi komentarzami, zakłada się, że mogą sprawiać określone trudności wychowawcze, dotyczy to na przykład Romów, ale także Arabów, Rosjan, Białorusinów, uczniów z rodzin niepełnych czy rodzin zastępczych lub domów dziecka itd. Pracownikom szkoły często trudno jest zrozumieć i zaakceptować tradycje kulturowe osób innej narodowości (i odwrotnie – osoby innej narodowości, na przykład Romowie, mają trudności z przystosowaniem się do obcych dla nich warunków i norm⁶¹).

4. **Niepełnosprawność – fizyczną lub intelektualną**

Dzieci niepełnosprawne bywają poniżane i wyśmiewane, nie zawsze udziela im się wszelkiej możliwej pomocy. Nie zawsze też zmniejsza się wymagania dla uczniów o obniżonym ilorazie inteligencji (mimo orzeczenia z poradni psychologiczno-pedagogicznej). Niekiedy zakłada się, że takie dzieci i tak sobie nie poradzą i nie warto z nimi pracować czy włączać je w aktywność na rzecz szkoły, na przykład w organizację imprez czy zabaw szkolnych (w ten sposób, poprzez izolację, faktycznie hamuje się aktywność i rozwój tych uczniów). Dotyczy to również dzieci z różnymi dysfunkcjami, dzieci z zespołem nadpobudliwości ruchowej czy dzieci z dysleksją, dyskalkulią, dysgrafią, dysortografią.

Zdarza się także dyskryminacja niepełnosprawnych fizycznie nauczycieli – dyrektor nie zawsze zapewnia im takie warunki do pracy, jakie są dla nich niezbędne (na przykład nauczyciele pełnią zbyt wiele dyżurów na przerwach w stosunku do swoich możliwości, zbyt wiele godzin przebywają w szkole, muszą się nadmiernie angażować w działalność na rzecz szkoły).

5. **Orientację seksualną**

Problem pojawia się w szkołach na wyższych szczeblach nauczania, uczniowie o innej orientacji niż heteroseksualna bywają szykanowani czy ośmieszani przez innych uczniów – czasami dotyczy to nie sprawdzonych faktów, a pogłosek czy podejrzeń o inną orientację.

Nauczyciele o innej orientacji także bywają dyskryminowani przez pozostałych nauczycieli i dyrektorów – przypomina się historia łódzkiej nauczycielki języka polskiego, która po przyznaniu się do orientacji homoseksualnej została zmuszona do rezygnacji z pracy w liceum ogólnokształcącym⁶², mimo wszelkich niezbędnych kwalifikacji do uprawiania zawodu nauczyciela i zamiłowania do niego. Na co dzień spotykała się z niechęcią innych i odsuwaniem się grona pedagogicznego od niej. Otwarte mówienie o jej sytuacji (i opublikowanie artykułu w „Gazecie

⁶¹Kącki M., *Cyganie w wielkim mieście* [w:] *Wysokie Obcasy*, dodatek do „Gazety Wyborczej” z dnia 28.06.2010.

⁶²Por. Markowski M., *Nauczycielka IX LO: Jestem lesbijką i już nie uczę*, [w:] „Gazeta Wyborcza” z dnia 4.09.2010.

Wyborczej”) znacznie pogorszyło atmosferę wokół niej w szkole.

Formy zachowań dyskryminacyjnych to na przykład⁶³:

- negatywne opinie, komentarze na temat pewnych osób i cech, wyśmiewanie, upokarzanie tych osób (stosowanie przemocy psychicznej);
- przemoc fizyczna uczniów wobec uczniów dyskryminowanych;
- niewłaściwe komunikaty ze strony nauczycieli (na przykład wspomniane formy męskie w komunikatach, brak form żeńskich) – w formie werbalnej i niewerbalnej, czasem wystarczy gest czy spojrzenie, by kogoś upokorzyć;
- niesprawiedliwe ocenianie przez nauczycieli;
- selekcja uczniów do pewnych wydarzeń w szkole (impresz szkolnych, klasowych wyjść, wycieczek, wystaw, konkursów);
- mobbing i molestowanie seksualne;
- selekcja nauczycieli do organizowania pewnych wydarzeń w szkole;
- niewłaściwe ocenianie nauczycieli przez dyrektorów;
- niezatrudnianie nauczycieli ze względu na ich pewne cechy;
- przemoc psychiczna wobec nauczycieli.

Za dyskryminację odpowiadają w dużym stopniu niewłaściwe przekonania na temat różnych osób, **stereotypy i uprzedzenia**. Warto w tym miejscu podkreślić, że uprzedzenia bardzo często wychodzą na jaw nie tylko dzięki komunikacji werbalnej. Przejawiają się one bowiem nie tylko w słowach, komentarzach.

Badacze wyróżnili trzy komponenty uprzedzenia⁶⁴:

- **Poznawczy** – czyli niewłaściwe przekonania na temat negatywnych właściwości pewnych osób. Zachowanie osób, które nie potwierdza stereotypu, zazwyczaj nie zmienia funkcjonowania danego stereotypu w obiegu.
- **Emocjonalny** – negatywne emocje odczuwane w stosunku do przedstawicieli pewnej grupy. Może to być złość, wstręt, pogarda, nienawiść, zazdrość, niechęć. Odczuwanie takich emocji prowadzi do ich wyrażania.

---

⁶³Por. Bojarska K., *Psychologiczne i społeczne uwarunkowania stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji* [w:] *Przeciwdziałaj dyskryminacji. Jak zorganizować wydarzenie antydyskryminacyjne. Podręcznik działań w społecznościach lokalnych*, Stowarzyszenie Lambda Warszawa i Stowarzyszenie Otwarte Forum, Warszawa 2009.

⁶⁴Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Zysk i Spółka, Poznań 1997.

- **Behawioralny** – dyskryminujące zachowania wobec pewnych osób (zarówno w formie werbalnej, jak i niewerbalnej) – mogą to być żarty, przemoc psychiczna i fizyczna, unikanie danej osoby, rozpowszechnianie nieprawdziwych informacji itp.

Upředzenia i stereotypy działają często na zasadzie „**samospelniającej się przepowiedni**”⁶⁵ – ludzie, potraktowani niesprawiedliwie, sami zaczynają się zachowywać zgodnie ze stereotypem i tylko potwierdzają jego istnienie.

Na koniec warto udzielić konkretnych wskazówek, jak **ma pracować nauczyciel na zajęciach, by nie dyskryminować nikogo w jakikolwiek sposób**⁶⁶.

Nauczycielu, pamiętaj, abyś:

- informował uczniów o ich prawach, zapisanych w aktach prawnych oraz w statucie szkoły;
- nakłaniał uczniów do szukania podobieństw między sobą, nie różnic;
- kształcił dzieci i młodzież w duchu tolerancji i otwartości;
- wzmacniał postawę otwartą poprzez różnorakie zajęcia na godzinach wychowawczych, na przykład ćwiczenia integracyjne, zajęcia dotyczące innych religii, kultur, krajów (można organizować wystawy i konkursy poświęcone takiej tematyce);
- integrował uczniów na lekcjach, szczególnie lekcjach wychowawczych;
- nie używał w stosunku do nikogo dyskryminujących komunikatów;
- szerzył wiedzę wśród uczniów na temat mniejszości narodowych czy religijnych;
- szerzył wiedzę wśród uczniów na temat tolerancji, ale także na temat przejawów dyskryminacji (nie tylko w szkole);
- nakłaniał uczniów do szukania pozytywnych cech u drugiego człowieka;
- oceniał wiedzę i umiejętności uczniów, nie ich cechy osobowe czy status materialny;
- czuwał nad rozwojem wszystkich uczniów, także tych mniej zdolnych;
- włączał wszystkich uczniów w aktywność na rzecz klasy i szkoły;
- reagował na wszelkie formy dyskryminacji w placówce edukacyjnej.

---

⁶⁵Bojarska K., op.cit.

⁶⁶Majewska E., Rutkowska E., op.cit.

Podsumowanie

Warsztat miał za zadanie zapoznać uczestników z obowiązkami nauczyciela i wychowawcy, a także z dynamiką pracy grupy, fazami procesu grupowego, rolami grupowymi, jakie mogą przyjmować uczniowie na zajęciach. Cel warsztatu to także przekonanie przyszłych nauczycieli, że warto gruntownie poznać aktywność ucznia w szkole i poza nią, dlatego materiały zawierają informacje pomocne w diagnozie psychospołecznego funkcjonowania ucznia. W materiałach umieszczone są wskazówki, jak efektywnie współdziałać z rodzinami uczniów i środowiskiem lokalnym, a także jak kształcić dzieci i młodzież w postawie asertywnej, a jednocześnie otwartej, przeciwdziałającej dyskryminacji. Materiały kładą nacisk na informacje dotyczące reguł poprawnej komunikacji interpersonalnej, aktywnego słuchania itp. Bibliografia znajdująca się na końcu materiałów może posłużyć studentom do dalszego kształcenia i pogłębiania wiedzy po zakończeniu warsztatu. Materiały mają pomóc studentom w przygotowaniu się do odbycia praktyk pedagogicznych.

Bibliografia

- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Zysk i Spółka, Poznań 1997.
- Ballard R. (red.), *Jak żyć z ludźmi. Umiejętności interpersonalne*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 1988.
- Banach Cz., *Nauczyciel wobec reformy systemu edukacji*, [w:] Muchacka B. (red.), *Kształcenie nauczycieli przyszłej szkoły*, Kraków 2006.
- Bednarska M., *Feminizacja zawodu* [w:] „Edukacja i dialog” nr 2, 2009.
- Belbin R.M., *Twoja rola w zespole*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
- Białyszewski H., *Teoretyczne problemy sprzeczności i konfliktów społecznych*, PWN, Warszawa 1983.
- Boguszewska E., *Współpraca z rodzicami*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.
- Bojarska K., *Psychologiczne i społeczne uwarunkowania stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji* [w:] *Przeciwdziałaj dyskryminacji. Jak zorganizować wydarzenie antydyskryminacyjne. Podręcznik w społecznościach lokalnych*, Stowarzyszenie Lambda Warszawa i Stowarzyszenie Otwarte Forum, Warszawa 2009.
- Bolton R., *Bariery na drodze komunikacji* [w:] Steward J. (red.), *Mosty zamiast murów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Braun-Gałkowska M., *Poznawanie systemu rodzinnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Duraj-Nowakowa K., *Nauczyciel: kultura – osoba – zawód*, Mediator 2000.
- Eicher J., *Sztuka komunikowania się*, Wydawnictwo Ravi, Łódź 1995.
- Hartley M., *Asertywność – sztuka umiejętnej stanowczości*, Wydawnictwo JK, Łódź 2006.
- Janowski A., *Poznawanie uczniów. Zdobywanie informacji w pracy wychowawczej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1975.
- Jarosz E., *Wybrane obszary diagnozowania pedagogicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001.
- Jelińska M., *Style przywiązania a rozwój osobowy dzieci i młodzieży – szanse i zagrożenia* [w:]
- Jankowska M., Ryś M. (red.), *W trosce o wewnętrzną wolność osoby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008.
- Johnson D.W., *Podaj dłoń*, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Warszawa 1992.

- Kącki M., *Cyganie w wielkim mieście* [w:] *Wysokie Obcasy*, dodatek do „Gazety Wyborczej” z dnia 28.06.2010.
- K. Kaszyński, L. Żuk-Łapińska (red.), *Etyka zawodu nauczyciela. Nauczanie etyki*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra 1995.
- Krasowska A., *Rywalizacja czy partnerstwo* [w:] „Dyrektor szkoły” nr 12, 1999.
- Król-Fijewska M., *Stanowczo, łagodnie, bez lęku, czyli 13 wykładów o asertywności*, Wydawnictwo Intra, Warszawa 1993.
- Kuźma J., *Nauczyciele przyszłej szkoły*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.
- Leathers D., *Komunikacja niewerbalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
- Łobocki M., *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.
- Majewska E., Rutkowska E., *Równa szkoła – edukacja wolna od dyskryminacji*, Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice 2008.
- Markowski M., *Nauczycielka IX LO: Jestem lesbijką i już nie uczę* [w:] „Gazeta Wyborcza” z dnia 4.09.2010.
- Marynowicz-Hetka E., Piekarski J., *Rodzina i instytucje socjalno-wychowawcze*, Centrum „Porozumienie bez przemocy”, 1991.
- McKay M., Davis M., Fanning P., *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
- Mendel M., *Nauczyciele jako sprzymierzeńcy*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2007.
- Mika S., *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa 1987.
- Nęcki Z., *Negocjacje w biznesie*, Wydawnictwo Antykwa, Kraków 2005.
- Okoń W., *Wszystko o wychowaniu*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1999.
- Putkiewicz E., *Rodzice a nauczyciele – porozumienie czy konflikt* [w:] *Nauczyciele wobec reformy edukacji. Raport z badań*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 1999.
- Rogała S., *Partnerstwo rodziców i nauczycieli*, PWN, Warszawa 1989.
- Schneider-Corey M., Corey G., *Groups: process and practice*, Books/Cole, 1987.
- Taraszkiewicz M., *Jak uczyć lepiej? Czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1998.
- Terelak J.F., *Psychologia organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005.
- Terelak J.F., *Psychologia stresu*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2001.

Więckowski R., *Pedagogika wczesnoszkolna*, Warszawa 1995.

Zaborowski Z., *Stosunki społeczne w klasie szkolnej*, PWN, Warszawa 1964.

Źródła internetowe

Abc edukacja wczesnoszkolna, [http://abc-nauczanie-](http://abc-nauczanie-zintegrowane.republika.pl/abc_mapa_strony.htm)

[zintegrowane.republika.pl/abc_mapa_strony.htm](http://abc-nauczanie-zintegrowane.republika.pl/abc_mapa_strony.htm) [data dostępu: 22.11.2010].

Greloch W., *Udział rodziców w pracy szkoły*,

<http://www publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=1096> [data dostępu: 14.10.2010].

Januszek C., *Współpraca ze środowiskiem rodzinnym uczniów*,

<http://www.profesor.pl/publikacja,7019,Artykuly,Wspolpraca-ze-srodowiskiem-rodzinnym-uczniow> [data dostępu: 18.10.2010].

Koczón-Żurek S., *Profilaktyka syndromu wypalenia zawodowego w kształceniu przyszłych nauczycieli*, <http://www.cen.uni.wroc.pl/Pliki/15.pdf> [data dostępu: 18.01.2011].

Kubicka-Czworóg G., *Z etyki zawodu nauczyciela – nauczyciel partnera ucznia i rodzica*,

http://www.ppptarnow.is.net.pl/images/Z_etyki_zawodu_nauczyciela...%5B1%5D.htm

Mendel M., *Jak organizować współpracę szkoły z rodzicami i środowiskiem? Ujęcie*

w perspektywie amerykańskiej, <http://www.ceo.org.pl/portals/bazadoc?docId=42073> [data dostępu: 14.10.2010].

Mikołajczyk D., *Program współpracy szkoły ze środowiskiem lokalnym*,

<http://www.edukacja.edux.pl/p-2888-program-wspolpracy-szkoly-ze-srodowiskiem.php> [data dostępu: 20.10.2010].

Pradelok S., *Autoprezentacja – nauczyciel – uczeń*,

<http://www.radiowaporadnianastolatka.info/drukuj.php?id=21>

Sienkiewicz-Szyperska I., *Formy współpracy szkoły z rodzicami*,

http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_artid=HHEK4AYYRTI375P86HXKI02T&cat_id=325 [data dostępu: 15.10.2010].

Słowik A., *Jak usprawnić pracę w grupach*,

http://scholaris.pl/cms/index.php/news/show_art?id=5342D30202O1R8O55BX67PM0&cat_id=254 [data dostępu: 20.10.2010].

Stawska D., *Edukacja wczesnoszkolna jako zintegrowana całość*, http://abc-nauczanie-zintegrowane.republika.pl/abc_mapa_strony.htm [data dostępu: 22.11.2010].

Szulc A., *Klasa jako grupa społeczna*, <http://www.zs3z.pl/images/stories/publikacje/klasa.pdf> [data dostępu: 22.10.2010].

Święcicki D., *Wyznaczniki statusu społecznego dziecka w grupie rówieśniczej*,
<http://www.profesor.pl/publikacja,5967,Artykuly,Wyznaczniki-statusu-spoecznego-dziecka-w-grupie-rowiesniczej> [data dostępu: 22.10.2010].

Wochna D., *Etyka zawodowa nauczyciela*, <http://www.edukacja.q4.pl/nauczyciel.html>

Wysocka E., *Zagrożenia społeczne w szkole – wymiar, diagnoza i przeciwdziałanie. Perspektywa teoretyczno-pragmatyczna*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2004,
<http://konferencja.21.edu.pl/publikacje/4/2/94.pdf> [data dostępu: 21.10.2010].

Zabrzaska R., *Wykorzystanie technik socjometrycznych w poznawaniu stosunków interpersonalnych*,
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:goQ9_rZ4KkQJ:www.eduforum.pl/modules.php [data dostępu: 22.10.210].

http://dysleksja-poradnik.org/index.php?n=pages/adresy_slaskie [data dostępu: 19.10.2010].